

13,605

Gabinet
Filologiczny
Im. G. Korbuta
T.N.W.INSTITUT
BADAŃ LITERACKICH PAN
BIBLIOTEKA
80-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 75
Tel. 26-68-62

Некаторыя рысы іншаславянскай фонэтыкі ў беларускім лексычным матар'яле.

Мэтай данае працы зьяўляецца выясьненне некаторых рыс іншаславянскага ўплыву на лексыколёгію сучаснае беларускае мовы.

Хронолёгічныя межы дасьледаваных зьяў мовы азначаюцца тэй акалічнасьцю, што з аднаго боку ў нас ёсьць слоўнік Насовіча (1870 г.), а з другога боку—Смаленскі слоўнік Добравольскага (1914 г.). У сэнсе тэрыторыяльным слоўнік Насовіча адносіцца да губэрняў: Віленскай, Віцебскай, Магілёўскай, Менскай і Горадзенскай з некаторымі мясцовасьцямі іншых губэрняў, якія ляжаць паміж вышэйпамянёнымі. Слоўнік-жа Добравольскага—Смаленскі, іначай кажучы,—ён адносіцца да крайняга ўсходу Беларусі.

Такім чынам мы ня будзем мець дачыненьня да зьяў мовы, заўважаных у старадаўніх актах і літаратурных помніках, а таксама і ня будзем браць пад увагу шматлікіх новатвораў, якія выніклі нядаўна і вынікаюць бесьперастанку ў процэсе прыстасаваньня мовы да новых культурных патрэб.

Не адзначаны ў гэтай працы і асаблівасьці мовы невялікіх беларускіх куткоў у губэрнях Калускай, Арлоўскай, Цьвярской, а таксама і беларусаў Чарнігаўскай губерні, якіх там ёсьць значная колькасьць.

Дзеля таго што ў аснову нашай працы пакладзены слоўнікі Насовіча і Добравольскага, то і трэба сказаць некалькі слоў аб вартасьцях і недахватах гэтых слоўнікаў.

Агульная іх вартасьць ёсьць у тым, што яны багаты прыкладамі.

Недахваты слоўніка Насовіча паказаны акадэмікам Карскім у яго кнізе „Белоруссы“. Асабліва правільна Карскі закідае Насовічу тое што ў яго шмат кніжных слоў (большай часткай лацінскіх), якія, відаць, і самімі асобамі, што іх ужывалі, выразна адчуваліся, як чужыя, іншародныя целы ў жывым арганізьме мовы. Гэтую асаблівасьць слоўніка Насовіча і, часткова, слоўніка Добравольскага заўсёды трэба мець на ўвазе пры разглядзе полёнізмаў, бо апошнія маглі быць аўтарамі запісаны ад паўспольшчанай шляхты.

Другі дакор—за невытрыманасьць у Насовіча ортаграфіі—таксама зусім слушны закід. З гэтае прычыны Карскі мала надае значэньня значком у слоўніку Насовіча, якія стаяць над радкамі. Прыводзячы ў гэтым артыкуле словы з лексыкону Насовіча, я ня буду ставіць дыякрытычных знакаў, а таксама канцовага ь. Зразумела, над *и* і *у* (калі яны азначаюць *и* і *у* нескладовыя) трэба захаваць дыякрытычны знак у выглядзе дужкі, у другіх-жа выпадках дыякрытычныя знакі ўжываюцца Насовічам настолькі зьбіўчыва і супярэчна, што ніяк не дапамагаюць справе.

Недахваты слоўніка Дабравольскага вось якія: папершае, у гэтым слоўніку нічым не адрозьніваюцца словы беларускія ад расійскіх. У большасьці выпадкаў дакладным паказаньнем мясцовасьці Дабравольскі паляпшае справу. Часам ён прыводзіць прыклад—цэлы сказ; агульныя рысы гэтага сказу могуць таксама вывесці чытача з непаразуменьня. Але наагул усё-ткі карыстацца слоўнікам Дабравольскага нялёгка. Потым чамусьці ў Дабравольскага значная большасьць слоў прыведзена ў тэй форме, якую яны маюць у літаратурнай расійскай мове (праўда, большаю часткай паказана поруч і жывая народная форма слова, так што гэты недахват не зьяўляецца настолькі істотным). Словы з лексыконаў Дабравольскага і Насовіча я адзначаю літарамі Д. і Н.

Шмат чаго для нашае тэмы можна выкарыстаць з кнігі акадэміка Карскага „Белоруссы“ і зь яго-ж больш даўняе (але таксама вельмі каштоўнай) працы „Обзор звуков і форм белорусской речи“. Москва, 1885 г.

Упамяну яшчэ аб артыкуле П. А. Растаргуева—„Белорусская речь в ее современном и прошлом состоянии“. (Курс белоруссоведения, Москва, 1920).

Даўня, але досыць грунтоўная праца Ё. Нядзешава „Исторический обзор важнейших звуковых и морфологических особенностей белорусских говоров“ („Русский Филологический Вестник“ 1884 г. XII. Варшава) таксама заслугоўвае ўвагу, ня гледзячы на тое, што ў гэтым артыкуле і ня зроблена разьмежаваньне асаблівасьцяў па беларускіх гаворках. Таксама і ў артыкуле К. Апэля („Русский Филологический Вестник“ 1880 г. III) не разьмежаваны асаблівасьці дыялектаў. У працах Сабалеўскага, Уладзімірава і Пэрвольфа ёсьць вельмі каштоўныя даныя.

Вялікая праца польскага вучонага М. Фэдэроўскага „Lud białoruski na Rusi Litewskiej“, дзе маюцца некаторыя ўвагі аб беларускай мове,—абхапляе толькі заходнюю частку Беларусі (Ваўкавыск, Слонім, Ліду і Саколкі). Зразумела, і „Uwagi o dyftongach ie, uo w południowo-zachodnim narzeczu białoruskiem“ Яна Розвадоўскага (1902 г.) маюць адносіны толькі да меншасьці дыялектаў.

У мэтодольгічным сэнсе для нашай тэмы прадстаўляе цікавасьць кніга Буліча „Церковно-славянский элемент в русском языке“.

Раней, чым перайсьці да вылучэньня інша славянскага элемэнта ў беларускім лексычным матэрыяле, паставім сабе некаторыя папярэднія пытаньні.

Папершае, чым зьяўляецца па сваім паходжэньні той асноўны фон, на якім павінны выступаць гэтыя іншародныя элемэнт?

На гэтае пытаньне існуюць розныя погляды.

Акадэмік А. А. Шахматаў, прымаючы пад увагу і зьявішчы вокалізму і зьявішчы консанантызму, пабудоваў сваю тэорыю паходжэньня беларускай мовы і беларускага пляменьня.

З яго погляду беларусы зьяўляюцца племен прамежным паміж усходнімі і заходнімі славянамі.

Аднак у пытаньнях, якія маюць дачыненне да паходжэньня тае ці іншае мовы, рашучы голас належыць самім фактам мовы. Таму і Шахматаў і Карскі оперуюць якраз гэтымі фактамі і прыходзяць да розных вывадаў.

А. А. Шахматаў у сваіх вядомых працах: „К вопросу об образо-

вании русских наречий и русских народностей" (С. П. Б. 1899 г.) і „Русский язык“ (артыкул у слоўніку Брокгаўза і Эфрона „Россия“ С. П. Б. 1900),—выказваў той погляд, што „заходняя галіна сярэдня-расійскіх гутарак (продак беларускае мовы) у вельмі далёкую пару, знаходзячыся ў найбліжэйшым суседстве з польскімі гаворкамі, перажыла разам з імі некалькі супольных зьяў, галоўным чынам—дзеканьне і цеканьне і згубіла мяккасьць *r*“. У больш позьняй сваёй працы па гісторыі расійскае мовы, выданай Акадэміяй Навук у складзе „Энциклопедыи Славянской Филологии“ (Очерк древн. периода истор. русск. языка), Шахматаў прызнае радзімічаў (і некаторыя іншыя суседнія пляменьні) проста пляменьнямі польскімі. Такім чынам і дзеканьне і цеканьне ў радзімічаў, па думцы Шахматава ня ёсьць запазычаньне, а арганічна разьвітая зьява, пры гэтым зьява, характэрная для ляскага пляменьня. Я. Т. Карскі глядзіць на справу іначай. Папершае, ён заўважае, што беларускія *ць* і *дзь* ня маюць шыпячага адценьня, якое ёсьць у польскіх *ć* і *dź*. Падругое, дзеканьне і цеканьне якраз ня ўсюды ўжываецца ў даўнейшай мясцовасьці радзімічаў. Патрэчае, чаму ў украінскіх дыялектах, сумежных з польскімі, няма цеканьня і дзеканьня? Пачацьвертае, чаму да XV стагодзьдзя няма ў беларусаў дакумантальных сьлядоў дзеканьня і цеканьня? Папятае, чаму на ўсходзе Расіі („Вялікарусі“) ёсьць дзеканьне? Пашостае, чаму беларусы ў суседніх з расійцамі і ўкраінцамі мясцовасьцях пакідаюць цэкаць і дзекаць, тады як палякі ў сваёй мове строга прытрымліваюцца сваіх шыпячых *dź* і *ć*?

Некаторыя з гэтых аргументаў акадэміка Карскага вельмі мала пераканаўчыя.

Напрыклад, тая абставіна, што цеканьне і дзеканьне маглі вынікнуць на ўсходзе Расіі („Вялікарусі“), зусім незалежна ад аналёгічных польскіх і беларускіх зьяў, мае вельмі мала адносінаў да пытаньня, якое разглядаецца.

Дзеканьне (аналёгічнае польскаму) ёсьць і ў некаторых сербскіх дыялектах, дзе мы маем замест *ded*, *devojka* такія формы, якія польскаю графікаю дакладна былі-б пераданы вось такім чынам: **dzied*, **dziewojka* (Праўда, гэтае зьявішча ў сербаў назіраецца амаль выключна ў тых словах, дзе калісь мелася *ѣ*).

Але, калі мы ня маем ніякае падставы дапусьціць польскі элемент у насельніцтве Сербіі, альбо ўсходу Расіі („Вялікарусі“), то мы і гаворым аб незалежным разьвіцьці дзеканьня ў гэтых мясцовасьцях. Адносна Беларусі—самая тэрыторыяльная блізкасьць яе да Польшчы дапускае другую гіпотэзу. „Чаму“,—пытаецца акадэмік Карскі: „цеканьня і дзеканьня няма ў украінцаў?“ Але чаму няма яго і ў чэхаў, якія так-жа сама заходня-славянскі народ, як і палякі? Чаму ў сербаў, у мясцовасьцях вельмі блізкіх адна да аднай, маюцца поруч з *ѣд* (**dzied*) і *ѣвојка* (**dziewojka*)—словы *дјед* (*djed*) і *дјевојка* (*djevojka*)? Чаму адзін прыкарпацкі ўкраінскі дыялект пераняў польскі аднамясцовы націск, а другі, які тэрыторыяльна таксама блізкі да палякаў, захаваў націск рознамясцовы? Гэта толькі яшчэ адзін лішні раз пацвярджае факт рознастайнасьці граніц моўных зьяў. Гэткія пытаньні наагул ня могуць мець рашучага значэньня ў аргументацыі.

— „Чаму да XV стаалецця няма дакумантальных сьлядоў цеканьня і дзеканьня?“,—пытаецца Карскі і тут-жа дадае: „пісцы чулі і ўкра-

інскае цвёрдае вымаўленьне *d* і *t* і маглі раўнаць яго з польскім вымаўленьнем, дзе *dź* і *ć* ужо ў найстаражытнейшых помніках знаходзяць сабе той ці іншы выраз“.

Пісцы трымаліся на грунце пісьмовай традыцыі. Параўнаньне з царкоўна-славянскаю і з украінскаю мовамі падтрымлівала ў беларусаў агульную традыцыю кірылаўскай графікі, якая была далёка не на карысьць дзеканьня на пісьме (кірылаўскае *s*, якое вымаўлялася раней як *dz*, зьявілася ад памякчэньня ня зубных, а заднянёбных гукаў і потым упрасьцілася ў звычайнае *z*. Гісторыя лацінскай графікі ў палякаў была зусім іншая.

Чаму беларусы кідаюць дзеканьне і цеканьне, знаходзячыся па суседзтве з народамі, якія ня ведаюць гэтых зьяў, тады як палякі захоўваюць свае *dź* і *ć*?

Прычыны гэтае зьявы могуць быць розныя.

Даўно замацаваныя графікаю, прынятыя літаратурнаю моваю польскія *dź* і *ć* мелі і маюць сталае падтрыманьне ня толькі ад народнае масы, але і ад інтэлігенцыі. Беларускія *цѣ* і *дзѣ* асабліва ў усходняй, вельмі моцна русіфікаванай Беларусі, мелі іншы лёс, бо знаходзіліся ў іншых умовах. Якраз краіна радзімічаў (разам з усходняй часткай крыўскай зямлі) падлягалі больш значнаму ўплыву паўднёвых „вялікарусаў“ і дзеля гэтага загубілі некаторыя беларускія фонэтычныя асаблівасьці (хоць і ня ўсюды).

Паказаньне на тое, што асяродак ляскіх пасялішчаў вадазбор Сожу, губляе пад чужым уплывам некаторыя фонэтычныя асаблівасьці, нісколькі не падрывае ўпэўненасьці ў ляскім пахаджэньні радзімічаў. Калыска сэрбскае дзяржавы—Старая Сербія альбанізуецца, Вялікая Польшча ў значнай ступені паддалася германізацыі—але ці можна на гэтай падставе адмаўляць больш старажытны славянскі адбітак Познаня альбо Прзырэна? Можна толькі гаварыць аб рознастайным пашырэньні граніц моўных зьяў. Калі на ўсходзе, і на паўдн. усходзе беларусы і кідаюць дзеканьне і цеканьне, дык за тое на іншых дзялянках свае этнографічнай граніцы яны, наадварот, ня толькі ня страцілі гэтай фонэтычнай асаблівасьці, а яшчэ перадалі яе суседнім народам. Вось таму на поўдні ад Прыпяці граніца дзеканьня-цеканьня праходзіць нават ніжэй на поўдзень ад мяжы Б. С. С. Р. з У. С. С. Р. (гл. артык. П. Бузука „Да характарыстыкі дыялектаў паўднёвай Беларусі“, друк. ў Загрэбе). Так-жа сама далёка пашырана дзеканьне і цеканьне на поўначы (гл. хоць-бы „Опыт диалектол. карты русск. яз.“ Моск. Диал. Ком., Усё гэта зноў гаворыць супроць аргументацыі Карскага.

Самае моцнае, быццам, пярэчаньне Карскага складаецца з паказаньня на шыпячае адценьне польскіх гукаў *dź* і *ć*, чаго ў беларускай мове, мусіць, няма. Гэтае паказаньне зусім правільна, паколькі справа ідзе аб агульна-прынятым польскім і беларускім вымаўленьні.

З гэтай акалічнасьці Карскі робіць вывад, праўда, у гіпотэтычнай форме:

„Такім чынам, магчыма, прычыны, якія выклікалі гэтае ўзмацнэнае зьмякчэньне *d* і *t* і самы спосаб іх памякчэньня былі неаднолькавыя і, значыцца, не маглі перажывацца ў адзін і той-жа самы час“ („Белоруссы“. Вільня 1904 г.).

Што гэтыя зьявы маглі вынікнуць і самастойна, паасобку ў

палякаў і беларусаў—супроць гэтага няма чаго спрачацца. Гэта зусім выразна відаць. Але, што праўда падобнейшае ў даным выпадку: паасобнае ці супольнае вынікненне? Летапіснае падкрэсьліванне двойчы аб тым, што радзімічы польскага пахаджэння, тэрыторыяльная блізкасць палякаў і беларусаў на значным прасторы—гавораць на карысць супольнага перажывання іх моваю гукавых зьяў, якія мы разглядаем.

Далей, трэба развязаць яшчэ пытаньне, ці сапраўды паміж польскім і беларускім цеканьнем і дзеканьнем настолькі вялікая розніца, каб можна было адмаўляць усякую супольнасьць пахаджэння паміж імі. У тым і ў другім выпадку мы маем афрыкаты вельмі падобнага складу, але з некатораю розніцаю ў адценьнях вымаўленьня.

Ці была гэтая розніца заўсёды такая-ж, як цяпер, ці калісьці яна была меншаю? На гэтае пытаньне мы знаходзім адказ у працы Я. Т. Карскага „Обзор звуков и форм белорусской речи“ (Москва, 1885 г.

На старонцы 25 гэтае працы мы чытаем, што ў вуснах старых людзей чуюцца часамі замест гуку *дзь*—гук *дж*, некалькі больш мяккі, чымся звычайнае беларускае *дж* у словах *в і д ж у*, *х а д ж у* і г. д. Карскі раўнае гэтае больш мяккае *джь* з пачатковым гукам у сэрбскім дыялектычным слове, якое азначае паняцце „дзед“ і аб якім было ўжо сказана мною вышэй. Можна было-б прывесці для параўнання і польскае слова *dziad*.

Пры абгаварэнні пытаньня аб дзеканьні і цеканьні ў палякаў і беларусаў трэба мець на ўвазе тое, што ў палякаў шыпячае адценьне ўласціва ня толькі афрыкатам *dź* і *ć* (інакш *d'z* і *t's*), але і простым мяккім зубным фрыкатыўным гукам *ż* і *ś*.

З гэтае прычыны зусім няма патрэбы разглядаць афрыкаты ізолявана, не звяртаючы ўвагі на іншыя сычачыя гукі.

Гэтак і ставіў пытаньне А. А. Шахматаў. Ён адшукаў у адным старажытным помніку сьляды бытаніны мяккіх сычачых гукаў з шыпячымі, што, у звязку з паказаньнем самога Я. Т. Карскага аб шыпячым вымаўленьні *дзь* у мове старых людзей, можа схіляць нас на карысць дапушчэння аб існаваньні калісьці ў беларусаў (як і ў палякаў) сычачых гукаў з некаторым шыпячым адценьнем. Калі прызнаем гэтую зьяву старажытнай, то можна гаварыць аб уплыве ляскага племені радзімічаў на фонэтыку беларускае мовы.

Але ці няма ўсе-такі і цяпер рэшты перажыткаў гэтае зьявы?

У памянёнай працы Карскага „Обзор звуков и форм белорусской речи“ на стар. 24 аўтар спрачаецца з М. Н. Катковым, які ў сваім творы „Об элементах и формах славяно-русского языка“ запэўніваў, што, быццам, беларускае *с* (*s*) ёсць наагул гук сярэдні паміж *с* і *ш*. Цікава тое, што Каткоў тут гаворыць ня толькі аб мяккім, але і аб цвёрдым *с* (*s*). Карскі ня згодзен з гэтай упэўненасьцю Каткова, але прызнае, што „зьяўляючыся мяккім, яно (гэтае *s*), сапраўды некалькі набліжаецца да *ш*“.

Проф. П. А. Растаргуеў у сваёй працы: „Белорусская речь в ее современном и прошлом состоянии“ на стар. 206 гаворыць: „Як на дыялектычную рысу ў сыстэме беларускіх зычных, можна паказаць на шапялявы характар у некаторых паўночных гаворках мяккага *с* (*s*), а

часткаю і з (z); напрыклад, у словах—сяло, вясло, зіма, зімля і падобных да іх—зычны с гучыць, як штось блізкае да ш, а з бывае блізім да ж, але гэтая рыса яшчэ ня зусім дасьледвана і на яе маюцца толькі адзіночныя паказаньні^{*}).

Працуючы над дасьледваньнем беларускага лексычнага матар'ялу ў слоўніках Насовіча і Дабравольскага, я адзначыў наступныя выпадкі шапялявасьці мяккіх s і z.

Шелепéнь Н.—падсьлепаваты, польскае ślepień—падсьлепаваты.

Шéдый Д.—(пад словам „сёдой“. Парэцкі павет, вёска Мамошкі).

Шлéмень Д.—таксама ёсьць „слéмень“ Д. і „смоўж“ Д. Як відаць „шлéмень“ Д. раўназначна польскаму слову ślimak.

Шлюб Н. польскае ślub—шлюб

Шмятьё Д. альбо шмятё Д.—сьмецьце, польскае śmiecie.

Можджёр Н. польскае moździerz—ступка.

Слова шывыдрáнец Д. у сэнсе „абадранец“ я не адважваюся ўключыць у гэтае пералічэньне. Праўда, гэтае слова ўжываецца ў чыста беларускай мясцовасьці (Красьненскі павет, вёска Глыбокае) і зручна раскладаецца на два карані *сив* і *дра*,—так што яно можа азначаць: „серая рвань“, але ў Дабравольскага ёсьць і слова „шибодра́нец“, лаянка, якая не перакладзена ў слоўніку (м. б., злодзей, што выдзірае шыбы з вокан з мэтай залезьці ў хату). Дзеля таго гэтае слова для мяне няясна.

Беларускае шéры й Н. Д. таксама ня трэба далучаць сюды, таму што і папольску будзе s z a r y.

Шапялявасьць мяккіх сычачых гукаў у беларусаў, відавочна, ёсьць рыса, якая вымірае, зьявішча рэшткавае, якое ўсё-ткі адмаўляць няма ніякіх падстаў. Гэтая зьява зьбліжае беларусаў з палякамі. Зазначым паміж іншым, што апошнія назіраньні ў галіне дыялектолёгіі некалькі пашыраюць межы гэтае беларускае зьявы.

У адсутнасьці мяккага r у большасьці беларусаў Карскі дапушчае магчымасьць бачыць уплыў суседзяў—палякаў. Але трэба ўзяць пад увагу тое, што ў палякаў мяккае r дало спачатку, магчыма, *rj*, а потым зьлітнае злучэньне *rż* (рж) і ўрэшце гук, які зусім не адрозьніваецца ў большасьці гутарак ад *ż* (ж). Беспасярэдны ўплыў палякаў у даным выпадку даў бы ў беларусаў *жс*, чаго ў запраўднасьці няма.

Кіруючыся асаблівасьцямі фонэтыкі розных славянскіх народаў, я адзначыў у слоўніках Насовіча і Дабравольскага тыя словы, якія прадстаўлялі небеларускія фонэтычныя асаблівасьці. Пры гэтым менш за ўсё ўдалося вынайсьці расійскіх асаблівасьцяў, найбольш запазычана слоў з моў польскае і царкоўна-славянскае, дзе-ні-дзе, магчымы сэрбскі, баўгарскі ўплыў, магчыма, што-небудзь можна зьблізіць з тым ці іншым фактам чэскае мовы.

Расійскі ўплыў затушаваны і зацямнёны ў слоўніках Насовіча і Дабравольскага. Насовіч запісваў толькі словы непадобныя на расійскія, а Дабравольскі вельмі шчыра русыфікаваў беларускія словы. З гэтае прычыны вытлумачэньню расійскага ўплыву на беларускую мову трэба прысьвяціць асобную працу і мець пад рукамі іншыя матар'ялы.

^{*} Нарэшце аб шыпячым вымаўленьні памячканых сычачых гаворыць і Шахматаў (Оч. др. п. ист. р. яз.), які лічыць яго нават адной з ляскіх асаблівасьцяў бел. м.

У слоўніку Насовіча заслугоўвае ўвагі прыслоўе по-змогъ (стар. 455)—па магчымасьці „По змогъ дзѣлай, а не по-змогъ не берися. По-змогъ давай убогому“. Ёсьць і назоўнік змога — магчымасьць, сіла. Наўрад ці можна тут адмаўляць расійскі ўплыў. Цікава, што ў Насовіча ёсьць выраз: „Поверивъ ты гѣтому собачугъ“. Уласна кажучы, гэта адносіцца не да лексыколёгіі, а да морфолёгіі; дзеля гэтага спыняцца на даным пытаньні мы ня будзем, тым болей, што ў сваім „Обзоре“ стар. 114, Карскі прыводзіць наступныя формы: „м а л ю т к ъ“ (Сураскі павет), д з ъ в о н ь к ъ (Лепельскі павет), к м о ѣ й р њ д н о й м ѡ т у ш к и (Сураскі павет). Наагул гэтыя формы пашыраны ў паўночна-ўсходніх беларускіх дыялектах.

Дапускаючы тое, што ў слове „нельга“ ёсьць непамякчальнае а на месцы старадаўняга ъ („Обзор“ стар. 73), Карскі сам не ўяўляе сабе гэтае гіпотэзы зусім пераканаўчаю. Скарэй за ўсё, што гэта не давальны, а назоўны склон.

Уласна кажучы, лексычных запазычанняў у расійцаў па слоўніках Насовіча і Дабравольскага высьвятліць няма мажлівасьці.

Адносна сербскага ўплыву мы ня маем ніводнага пэўнага прыкладу. Калі-б было правільна дапушчэньне Насовіча аб тым, што слова с а д у х и (пахаваньне, нечаканая сьмерць) трэба зьблізіць з старадаўня-царкоўна-славянскім выразам: с ѡ доухъ-і правѣдникъ, то праясьненне ѡ у а было-б на першы погляд характэрнаю рысаю, якая паказвае на ўплыў сербскай фонэтыкі. Роўналежна паставім тут і слова с а в њ с ы замест с в о я - с и *).

С л њ б њ д а Н. Д. ў сэнсе „свабѡда“ ня чужое і для расійцаў (таксама, як і для сербаў).

Нарэшце, здаецца, Потэбня ў адным мейсцы абвясціў „сербізмам“ укр. слова н е б њ р ѡ к (з р зам. чаканага ж); гэтае самае слова (н е б а р ѡ к) існуе і ў блрс. мове.

М а м и ц а Д. ў сэнсе „вялікая, але бязглуздая дзяўчына“ нагадвае нам паўднёва-славянскія словы: м о м а, м о м и ч е і інш., але, магчыма, гэта ёсьць іронічная назва ў сэнсе дзяўчыны, якая па свайму ўзросту магла-б быць ужо маткаю сям’і; тады гэты выпадак тлумачыцца проста зьменаю звычайнага слова „мама“. Цікавае к р ѡ л ѣ ч к а Д. (слова вядомае і расійцам у форме к р ѡ л е ч к а) мы зьбліжаем з харвацкім к г а л љ і с а, але трэба мець на ўвазе і ўплыў на беларускую мову з боку славацкіх гандляроў, якія бадзяліся амаль што па ўсім прасторы Беларусі. Нова баўгарскага ўплыву на лексыколёгію беларускае мовы мне ўстанавіць не ўдалося.

Што датычыцца да морфолёгіі, то зьвяртаюць на сябе ўвагу формы, якія з надворнага выгляду вельмі падобны на баўгарскую вышэйшую ступень і якія маюць значэньне некаторага ўзмацненьня якасьці супроць звычайнай нормы: п њ - в и с њ к ѡ й Н.—высакаваты (нават і з и, як у баўгараў, але, магчыма, з и не фонэтычным, а пераймальным пад уплывам слова в і с е ц ь), п њ - д а л е к ѡ Н.—даляконька, неадпаведна далёка (у пераносным сэнсе), п њ - м а л ѡ Н.—маловата, п њ - м а л ы й Н.—малаваты, п њ - м н њ г ѡ Н.—мнагавата, п њ - ц е м н ѡ Н.—цёмнавата, п њ - ц е н к ѡ Н.—танкавата, п њ - ц ѣ с н ѡ Н.—цеснавата. Заўважым ўсё-ткі,

* У сербск. мове, ях вядома, в с ѡ д а л ѡ в а, адкуль пасья перастаноўкі зьвілася с а в.,—таму с в њ и в с ѡ маглі блутацца паміж сабою ў пэўных формах.

што ёсьць і такія формы, якія нагадваюць польскія: *п р и - к о р о т*, *к і й Н.*— караткаваты *przykrótki*, *п р и - в и с о к і й Н.*—высакаваты—*п р и - п о з д н о Д.*—пазнавата (*і ў Насовіча — п р и - п о з н о*), *п р и - т е м н о Д.*—вельмі цёмна, *п р и - т р ў д н ы й Н.*—труднаваты. Апроч гэтага апошняга слова ўсе маюць націск на прыстаўцы. Зьявы морфолёгіі, паміж іншым, ня маюць дачынення да нашае тэмы.

Вялікую спакусу ўяўляюць формы займеньнікаў: *к а ё? Д.*—што? (Рослаўскі, Красьненскі—і расійскі Юхнаўскі паветы) і *ч а?* (Дабравольскі прыводзіць сказ „Ча ты прышоў“?—чаго ты прышоў?). Так і хацелася-б параўнаць іх з сербскімі *ка ј* і *ча*. Але *ча*, мусіць, проста скарачанае *чаго*, а *ка ё*, зразумела, *ко е*—са зьменаю месца націску і дзеля гэтае прычыны з аканьнем у першым складзе. Што датычыцца слова *в а п ё р ь Д.* (Смол., Ельн. п.), то з прычыны ненаціска першага складу трудна вырашыць, якога пахаджэньня яго галосны гук—*а*.

Найвялікшая колькасць запазычанняў іншаславянскіх элемэнтаў у беларускі лексычны матар’ял прыпадае на мову заходняй групы—на мову польскую, потым ідзе мова паўднёвай групы—царкоўна-славянская і потым яшчэ ёсьць некаторы лік запазычанняў з мовы украінскай. Шмат слоў, мусіць, узятая ад расійцаў, але гэта трэба вынайсьці па іншых матар’ялах, якіх я ня маю ў сваім карыстаньні.

Разьмяркуем цяпер іншаславянскія запазычаньні, якія я заўважыў, па іх фанэтычных асаблівасьцях.

І. Зьявы ў галіне вокалізму.

1) э на месцы старадаўня-царкоўна-славянскага є.

У старадаўня-царкоўна-славянскай мове *є* вымаўлялася нямякка, дзеля гэтага беларусы перадавалі ў сваім вымаўленьні гэты гук, як *е* непамякчальнае (г. зн. э).

Прыклады: *м а т э р Н.*—вінавальны, (*а ў беларусаў часам і назоўны*) склон адзіночнага ліку.

М а т э р н і й Н.—матчын.

О б х о ж д э н н е Н.—абыходжаньне, паводзіны.

Н а г р а ж д э н н я Д.—нагорода.

Ч у д э с и ц ь Н.—начудэсiць *Н.*—дзеiнічаць, паступаць дзіўна.

Ч у д э с ы Н.—дзіўнасьці, цудацтвы.

П л а ж д э н і е Д.—парода, прыплод, патомства.

Адносна слоў *м а т э р* і *м а т э р н і й* трэба зрабіць наступныя ўвагі. Папершае, э тут ненаціскае,—значыцца, яно павінна згубіць чыстату вымаўленьня і наблізіцца да *а*, а, мо, ім і замяніцца. Па-другое, гэтыя словы ўжываюцца ня толькі ў паважным, але і ў вульгарным сэнсе. Надаецца тады ім царкоўная ахварбоўка, магчыма, з мэтай высьмешкі і зьдзеку.

Што датычыць *нэ Д.* (Духаўшчынскі павет, вёска Шылавічы) у сэнсе адмоўна „няма“, то гэтая зьява вельмі дзіўна. Тут павінен быў быць гук *н*, які ня меў ніякіх падстаў пераходзіць у гук *э*. У украiнцаў у гэтым слове мы бачым *і* (ні); і агульна-славянскі гук *н* у беларусаў таксама не павінен быў даць гуку *э*, але—звычайнае *е* памякчальнае, а ў некаторых гаворках—дыфтонг.

Паглядзім цяпер, чаму ў вышэйпададзеных словах: матэр, обхож-дэнне, чудэсы было асаблівае жаданьне ня ўжываць памякчальнага *е*.

У гэтых словах памякчальнае *е* стаяла-б пасля *д* альбо *т*, і такім чынам памякчыла-б іх і яны перашлі-б у афрыкаты *цѣ* альбо *дзѣ*. Паміж іншым, падобныя словы сузнаваліся яшчэ як запазычаньні з чужога мовы, з гэтае прычыны асабліва пажадана было тут ня мець вышэйпамянёных чыста беларускіх афрыкат.

2) *је* ў пачатку слова, якое азначае лічбу 1.

Гэта уласьціва мовам заходніх і паўднёвых славян; тут галосны гук *е* ёсьць рэшта агульна-славянскай старасьветчыны, якая падменена ўва ўсходніх славян гукам *о*.

Мы маем: *е д и н о р о ў н б Д.*—усё роўна.

Е д ы н ы й Н., я д ы н ы й Д., е д и н ы й Д.—у старадаўняй царкоўна-славянскай мове *і-єдинъ*, *папольску jeden*—адзін і *jedynu* адзіночны, адзіны, а *парасійску*—*единый*, *единственный*. Гэтыя словы ўзяты расійцамі з царкоўна-славянскага мовы, а ў беларусаў магчым і польскі ўплыў. Звычайная форма лічэбніка адзін (1) ў беларусаў, украінцаў і расійцаў замест *је* мае *о* (беларус. *ніводзін* з гукам *о*).

3) Адбітак праславянскага *ѣ*.

У беларусаў і расійцаў *ѣ* дало гук *е* (у большасьці гаворак).

У украінцаў у большасьці гутарак агульна-славянскае *ѣ* заўсёды давала *і* (вельмі памякчальнае), а ў палякаў з *ѣ* перад *d, t, z, s, g, ł, p* (цвёрдымі) атрымлівалася *а* памякчальнае (на пісьме—*ia*), а ў іншых выпадках—*е* памякчальнае (на пісьме—*ie*).

З польскага мовы беларусы запазычалі словы:

Б л я д ы й Н. *blady*—бляды.

Д р о б я з о к Н.—*drobiazg*, дробязь.

К л я с к а ц ь Н.—*klaskać* біць у ладкі.

Л я с к а Н. *laska*, кій.

Л я т к о Н.—*latko*, лещечка (ужываецца ў прыказках).

П р о д о л я т ы Н.—адкладваньне на будучы час. Гэтаму выразу поўнасьцю не адпавядае ў польскай мове ніводнае слова, але *ён*, *мусіць*, складзены з слова *lato* з прыстаўкаю (прыназоўнікам); ёсьць і *в п р о д о л я т ы Н.*—на будучы час.

С у х у л я т Д.—сухі лес; магчыма, яно паходзіць ад выразу *suche lato*, сухое лета, калі хутка ссыхае сырое дрэва.

Адносна некаторых слоў вынікаюць сумненьні; напр.: *б л я к л ы й Н., б л я к н у ц ь Н.* падобны да польскіх *wyblakły, wyblaknąć*, але ў апошніх польскіх словах мы ня можам адмаўляць цеснай сувязі (па значэньні, а. мажліва, і па нейкім уплыве на іх фонэтыку) са словамі *wybladły, wybladnąć* пабляднелы, пабляднець. Апроч таго, цікава, што расійскія словы *поблѣкший, поблѣкнуть* маюць гук *ѣ*, які нормальна не атрымліваецца з *ѣ*. Трэба мець на ўвазе і нямецкае слова *bleichen*—ліняць, блякнуць. Па польскай фонэтыцы агульнаславянскае *ѣ* перад *к* не давала *-ia*.

Слова *о ф я р а Н.* запазычана з польскага *ofiara* і таксама мае значэньне рас.-„жертва“. Яно знаходзіцца ў сувязі з нямецкім *Opfer* і з лацінскім дзеясловам *offerre*—запрапанаваць, прынесці ў дар.

Слова первясток *Н.*—самы першы пачатак чаго-небудзь, адпавядае польскаму *pierwiastek*, але склад гэтага самага польскага слова ня зусім выразны. Калі гэтае слова можна было-б зразумець прыблізна, як „першая вестка“, то ў такім выпадку, бязумоўна, тут было-б праславянскае *нь*.

Слова з р а з ы *Н.*—катлеты, адпавядае польскаму *zrazu*; і абодва гэтыя словы, бязумоўна, маюць сувязь з агульнаславянскім дзеясловам **rъzati*, але якога роду гэтая сувязь? Калі мы будзем думаць, што польскае *zrazu* мае паходжэнне ад агульнаславянскага **sъrъzy*, то адсутнасць шапялявага вымаўлення *r* (присутнасць *r*, а ня *rz*) пасля сычачага гуку знойдзе сабе аналогію ў такім, напрыклад, слове, як *żrenica* (а не **żrzenica*), і тады беларускае зразы разам з адпаведным польскім словам маюць гук *a* з агульнаславянскага *нь*. Але ня трэба забываць, што ў розных славянскіх мовах (у тым ліку і ў польскай) ёсць слова *gaz* у сэнсе—удар, зарубка (адкуль потым і „адзін раз“ пры лічэнні).

Такім чынам, **gaz-* і **rъz-*—можна ўзводзіць да агульна-інда-эўрапейскага чаргавання *ō* і *ē*, г. зн. *o* і *e* доўгіх, якое аналігічна чаргаванню кароткіх гукаў *o* і *e*.

Пытаньне аб слове з р а з ы, значыцца, яшчэ ня вырашана. Паміж іншым, зазначым, што польскае *rzezać* (а ня **rzazać*) пры нормальным *rzaz*—падрэз—незразумела для мяне, калі ў праславян тут ня было розных інтонацыяў.

Што датычыцца беларускага з я р к о *Н.*, якое запазычана з польскае мовы (*ziarnko-зярнятка*), то—*ia* ў польскім. слове само патрабуе для сябе тлумачэння. Агульна-інда-эўрапейскія злучэнні ірацыянальнага нескладовага галоснага гуку з складовым плаўным зычным маюць у польскай мове свой адбітак часам і ў выглядзе *ar*, але *a* ў гэтым *ar* бывае непамякчальнае, напр., у слове *sarna*—сэрна мы знаходзім *s* цвёрдае. Можна дапусьціць, што ў польскай мове першапачатковае **zarpo* змянілася ў *ziarno* (гэта значыць, памякчыла *z*) не фонэтычна, а пад уплывам слоў *ziele*, *ziemia* з мяккім *z*. Але цяжка сказаць, ці ня было тут якога-небудзь іншаславянскага ўплыву, напрыклад, усходня-славянскага.

Ва ўсякім выпадку аб праславянскім *нь* у даным слове гаварыць, зразумела, ня прыходзіцца. Гэтае слова можа служыць прыкладам не адбітку гуку *нь*, а толькі плаўна-глухіх сугалосьяў. Калі мы дапусьцім, што з **zarpo* атрымалася *ziarno* ў выніку іншаславянскага ўплыву, то можна дапусьціць уплыў на гэтае слова з боку беларускіх слоў *зярно*, *зярэ*.

Словы х л я с н у т ь *Д.*, н а х л я с т а ц ь *Н.*, р а с п л я с к а ц ь *ца Н.* знаходзяцца ў сувязі з польскімі *chlastać*, *chlasnąć*, *plaskać*, але расійскія „похлёстывать, выплёскивать“ прымушаюць нас з некатораю асьцярогаю аднесьціся да даных прыкладаў. Зразумела, гэта гукаперайманы, як і вышэйпаданае к л я с к а ц ь *Н.* (польскае *klaskać*), а ў такіх словах магчымы заўсёды некаторыя варыяцыі (напр., у расійцаў і ў беларусаў ёсць дзеяслоўны выклічнік „хлясь“, у беларусаў ёсць і х л ы с т а ц ь *Н.* і х л ы с т а ц ь *Н.*; у палякаў—*chlōstać*), але і праславянскае чаргаваньне *нь* з *e* (г. зн., агульна-інда-эўрапейскае чаргаваньне *ē* з *e*) не ўяўляецца, як непраўдападобнае, бо мы добра ведаем, што ў старадаўняй царкоўнаславянскай мове маюцца такія чаргаваньні як *тешти*, *при-тѣкати*, *въз-лѣшти*, *въз-лѣгати* і інш.

У пагранічных паўднёва-беларускіх і паўночна-ўкраінскіх гаворках

агульна-славянскі гук *ъ* зьяўляецца ў выглядзе дыфтонгу, які мае *i* складовае і *e* нескладовае: і ліес, хліеб, біелы, на вадзіе, на вакніе. Гэта можна прызнаць, як рэшту агульнаславянскай старасветчыны, бо ў агульнаславянскай мове *ъ* было дыфтонгам. Але ў большай частцы Беларусі (усё роўна, як і расійскіх абшараў) агульнаславянскае *ъ* давала *e* памякчальнае.

У большай частцы Украіны *ъ* дало *i* (вельмі памякчальнае). У паўночнай Расіі яно дало *и* памякчальнае: ц о л о в и к, р и ц к а (чалавек, рэчка.)

У Насовіча ёсьць слова у с м и ш к а—усьмешка, а памяншальнае у с м и ш е ч к а; а таксама у с м и ш к а ёсьць і ў Дабравольскага.

Цікава, што ў расійскім Сычоўскім павеце (у в. Хацькова) Дабравольскім адзначана дзеяслоўная форма в а с ь м и х н и с ь т я—рас. літатурнаму слову „ухмыльнешся“.

У Карскага („Обз.звук.и ф. бел.р.“, стар.32. Увага3.) адзначана форма ц ‘ в и ў, па сучаснай ортографіі: было-б ц ь в і ў; у Насовіча ёсьць інфінітыў ц в и с ь с а значэннем цвѣсьці, броснявець. Але мы ведаем, што *ъ*, якое бярэ пачатак ад праіндаэўропэйскага дыфтонгу *oi* магло чаргавацца з *и* і *ь*, таксама і ў старадаўняй царкоўна-славянскай мове мы маем: цвѣтъ, цвисти, цвѣтеть або цвѣтеть. У даным выпадку, дзеля гэтага, мы маем проста розныя віды аднаго і таго самага караню. Украінскі і паўночна-расійскі ўплыў тут ня пры чым.

У Насовіча мы маем *и* у ненаціскным складзе слова ў г р и в о = сонца с ь п ёк; напісаньне *и* у Дабравольскага ёсьць у словах ў г р и в і ў г р і и (ўгрив—сонцасьпёк, а ўгріи—цёплыя сонечныя дні).

Але ці ня маем мы тут справы з „іканьнем“?

4) Нахіленьне або сыцісканьне.

Нахіленае *a*. Зьвернем увагу на ж ó д н ы й поруч з ж á д н ы й. (Карскі. „Белоруссы“, стар. 145), хоць тут можа быць уплыў з боку слова „нівóдзін“. Таксама, мусіць, і звычайнае ў беларусаў з н ó й д з е замест з н á й д з е зьявілася проста пад уплывам такіх форм, як п ó й д з е,—значыцца, атрымала гук *o* замест *a* нефонэтычным спосабам.

Нахіленае *e* (ё) мы маем у некалькіх прыкладах.

Н ы р к і *H*.—(польскае *nerki*, нямецкае *Nieren*) почки (у жывёлы і чалавека).

П ы р и ц ь ц а *H*.—падымаць сваё пер’е, багата ўбірацца, польскае *pa-ręzyć się*—ганарыцца, надуцца але і ў расійцаў ёсьць п ы ж и т ь с я, н а п ы ж и т ь с я; пры гэтым незразумела, ці ёсьць сувязь паміж расійскімі словамі п ы ж и т ь с я і п ы ж і польскімі *pa-ręzyć się* і *ręz*, расьлінны пух).

Р а с т ы р к а *H*.—*rozterka*—парасійску р а с п р я.

Т и р и ц ь ц а *H*.—церціся дзе-небудзь, *tęrać się* бадзяцца, губляць энэргію.

Ш п и г *D*.—*szpięg*, шпіён.

Адносна беларускага с в и р е н *D*.—с в и р о н *H*.—(пры польскім *świernia* або *świernia*)—свьіран, клець, трэба мець на ўвазе яшчэ і польскае *świronek*. Дзеля гэтага ў даным выпадку справа ня зусім ясная. Трэба памятаць і тое, што з старадаўня-польскага *ir* ў нова-польскай мове зьявілася—*ier*, праўдападабней-жа за ўсё тое, што гэтае слова ўзята славянамі ад ліцьвіноў (Карскі. Беларуссы I, 135).

Сьцісканьне *о* мы маем у наступных словах:

Б и с ю р к и *Н.*—*bisiórki*, бісэр.

В е л е г ў р а *Н.*—высокарослы, вялікан (*wielki, jak góra*).

В с к у р я ц ь *Н.*—старацца пасьпець, польскае *wskórac*, набыць, выгадаць, дабыць.

Г ў р н ы й *Д.*—(Смал. пав.) г ў р и е н ь к і й *Д.*—(Ельн. пав.)—ганарысты; польскае *gównu* мае паміж іншым і значэньне „велягурысты“, „надуты“ (параўнаць таксама прыведзены ў польскім слоўніку Дуброўскага выраз: *gówno o sobie trzymać*—высока аб сабе думаць).

Д з ю б а *Н.*—Д з ю б к а *Д.*—дзюбка, дзюбель; польскае *dziób*.

К р у л е в а ц ь *Н.*—*królować*—гаспадаравець, быць каралём.

П р у ж н о в а ц ь *Н.*—*próżnować*; праводзіць час у гультайстве.

П р у х н е ц ь—*próchnieć* трухлявець.

С к ў р а *Н.*—*skóra*—скура.

Х р у с т *Н.*—*chróst* (з *chwróst*)—сухі хворац (ёсьць у беларусаў і значэньне—трэск, што мае сувязь з дзеясловам „хрусьцець“).

Х р у с ц е л ь *Н.*—*chróściel*, птушка „карасьцель“.

Некаторыя словы выклікаюць сумненне, так, напр. словы г у р б к *Н.*,—г у р к и *Д.*—лепш зьвязаць беспасярэдна з нямецкім *Gurke*, чым з польскім *ogórek*. Слова о г ў л *Н.*—гурт і польскае *ogół*, магчыма, знаходзяцца ў сувязі з старадаўнім яўрэйскім словам, якое мае значэньне „гала“, або „круг“, „кола“. Гук *и* у слове *ogół*, мусіць, правільней было-б пісаць цераз *и* (а не цераз *о*). Уласнае імя Я к ў б (польскае *Jakób* альбо *Jakub*) таксама, зразумела, бярэ пачатак ад старадаўняга яўрэйскага імення. Яно ў палякаў мае гук *и* і ў залежных склонах—у адчыненым складзе.

Слова б р у д з ь *Н.*—пушок, маленькія валаскі на твары“ утрудняе нас з прычыны таго, што слова **bródz* у палякаў няма, а ёсьць *bródka* „бородка“. Таксама і слоў: сур *Н.*—сьмецьце і с ў р н ы й *Н. Д.*—рас. „сорный“—у польскай мове няма, а ёсьць словы *śmiecie* і *śmiesisty*. Пры гэтым і ў адчыненым складзе мы маем суриць *Н.*—рабіць смецьце.

Што датычыцца слова к о р ў н к і *Н.*—карункі, брыжы, то гэтае слова польскае, але дыялектычнае, бо ў літаратурнай польскай мове мы маем *kogonki*. У дыялектах польскае мовы і перад *и* назіраецца сьцісканьне.

У некаторых з вышэйпаданых слоў мы знаходзім сьцісканьне перад глухімі зычнымі гукамі і сьцісканьне ў адчыненым складзе, бо даўжыня галоснага гуку ў палякаў магла часам вынікаць і ня толькі ў становішчы перад звонкім зычным у зачыненым складзе.

5) Э замест а пасья шыпячых гукаў з агульнаславянскага ь мо-нофтонгавага.

Гэтая зьява ўласьціва польскай і чэскай мовам; у расійцаў яна сустракаецца вельмі рэдка (хорошеть, свежеть).

И н ш ь ц ь *Н.*—рабіцца іншым, зьмяняцца.

П л о ш ь ц ь *Н.*—(ёсьць і п л о ш а ц ь *Н.*)—пагаршацца.

П у с т о ш ь ц ь *Н.*—*pustoszeć*—пусьцець.

П л ю х ч ь ц ь *Н.*—п л ю щ ь ц ь *Н.*—*pluszczeć*—ліцца.

Х р у щ ь ц ь *Н.*—хрусьцець.

Паасобку трэба адзначыць слова на р у м е н и ц ь *Н.*—польскае

pagumienić—начырваніць, пры польскім gumianu і расійскім „румяный“. У польскай мове пасья *т* мы маем адбітак агульна-славянскага *ѣ*, якое правільна давала прад мяккасьцю *ie* (*e* памякчальнае), а прад цвёрдасцю—*ia* (*a* памякчальнае). Такім чынам на рум’яніць зусім адпавядае законам польскае фонэтыкі. Але ўва ўсходніх славян „румяный“,—на першы погляд падобнае да польскага gumianu ня можа мець *я* з агульна-славянскага *ѣ*. Тут *я* з агульна-славянскага *ę* (*Λ*). дзеля гэтага яно павінна было застацца бяз зьмены (як, паміж іншым, у ўсходніх славян і *ѣ* амаль заўсёды давала прыблізна аднолькавыя вынікі, і прад цвёрдасцю, і прад мяккасьцю), бо ў даным выпадку можна не звяртаць увагі на некаторыя дробныя адценні. Калі па ўсходня-славянскай фонэтыцы *я* павінна было захавацца, то зьяўленьне *е* ў слове на рум’яніць можна растлумачыць толькі запазычаннем у палякаў данага слова, бо іначай мы павінны былі-б успомніць аб некаторых расійскіх дыялектычных зьявішчах, як з’яўляюцца з’яты.

6) Праясненне агульна-славянскага *ѣ* у *э*.

Праясненне *ѣ* у *э* мы знаходзім раней за ўсё ў цэлай катэгорыі іменняў прыметных. Паводле слоўніка І. Насовіча, іменні прыметныя, якія адпавядаюць расійскім словам на—ёшенек, альбо на—ёхонек, могуць мець канчатак—энькіі, утэнькіі, ютэнькіі; праўда й тое, што ў сустрэчаных мною выпадках гэты канчатак ненаціскны і таму ён быў бы павінен прыняць выгляд—*анькі*, а гэта ўжо не дае нам належнае ўпэўненасці. Устаўка—*эчк*—знаходзіцца ў словах уздэчка *Н.*—аброць, картэчка *Н.*—пісулька (попольску: uzdeczka, karteczka). Трэба адзначыць, што ўстаўку—*эчк*—мы бачым і ў форме ласкавага переканання, якая паходзіць ад дзеяслова: хадэнькі *Н.*—ідзі, дружа! (ужываецца ў размовах з дзецьмі). Элемент—*эн* ёсьць і ў заіменніку жадэн *Н.*—żaden ніводзін, але і ў „хадэнькі“ і ў „жадэн“ націск не на суфіксе. Устаўка—*эльн*—маецца ў словах: смертэльны *Н.*—śmiertelny сьмяртэльны; пустэльнік *Н.*—pustelnik—пустыньнік; пустэльна *Н.*—pustelnia, пустка, пустэча.

Гэтыя прыклады маюць вялікую вагу, бо тут э пад націскам.

Праясненне *ѣ* у *э* ў канчатку можна было-б бачыць у слове п’отэм *Д.*—potem—потым; але ў Насовіча мы маем п’отым, ды наагул ненаціскае *э* і *ы* адрозніць у вымаўленьні вельмі нелёгка (зразумела, ў тым выпадку, калі *э* ў пэўнай гутарцы захавалася). У слове тэсць *Н.*—польск. teść мы маем *э* у карані. Звычайна ў беларусаў ужываецца слова цесьць з мяккасьцю ў першым складзе. Тэсьць—слова рэдкае.

Гук *э* наагул, сустракаецца часта ў беларусаў і не ў палажэньні пасля *г* ды шыпячых гукаў (асабліва ў запазычаных словах з розных моваў).

Ёсьць *э* з націскам і бяз яго. По-братэрска *Н.*—пабрацку, польскае po-bratersku; по-лэпску *Н.*— (Насовіч дае значэньне гэтаму слову „па-добраму“=рас. „по-хорошему“, але, магчыма, першапачатковы сэнс гэтага выразу быў—па-разумнаму ад łeb—галава; пар. Бэрнэкэра, Slav. etymol. Wörterb., s. v. lъbъ). Пытэль *Н.*—прылада для пытлявання мукі; pytel мяшок, куль, рэшата, сіта; свідэрок *Н.*—świderek сьвердзел, пэндзель *Н.*—pędzel i pędzel, нямец. Pinsel пэндзель, мазілка з шчаціны; рыдэль, Карскі „Обзор“, стар. 146,—рыдлёўка, польскае rydel; шмэр *Н.*—szmer—шум; шпэтный

H.—szpetny брыдкі, няцікавы, дурны; ш п э ц и ц ь *H.*—szpecić псаваць і шмат іншых слоў з гукам э. Пёвны *H.*—замест пэўны, рэўны бясспрэчны. Гук э пасья *r* мы маем, напрыклад, у слове дарёмны *H.*—(польскае daremny) з напісаннем *e*, але ў Насовіча *e* пасья *r* трэба чытаць, як э.

• 7) Плаўна-глухія сугалосьці.

З агульнаславянскіх злучэнняў, утвораных з глухога нескладовага галоснага гуку+складовы плаўны зычны гук, ва ўсходніх славян і ў палякаў атрымліваліся больш за ўсё розныя вынікі, а радзей—падобныя.

Злучэнне: *ь* нескладовае+*r* складовае, дало ў старапольскай мове *irz* альбо *ir*, а потым, падлягаючы агульнаму закону, які існуе ў польскай мове адносна пераходу злучэння *ir y ier*, атрымліваюцца ў палякаў формы падобныя да ўсходня-славянскіх: *czepaś*, *sierp* (з зацвярдзелым *r*), альбо *wierzba*, *wierzch* (з *rz*). Гэтак прынамсі стаяла справа перад гукамі губнымі і задняпаднябеннымі

Злучэнне: *ь* нескладовае+*r* складовае—дало ў палякаў—*ar—targ* торг, *kark*—шыя, затылак.

Знаходзячыся прад гукамі: *d, t, z, s, ł, n*, злучэнне: *ь* нескладовае+*r* складовае, падзяляла ў польскай мове лёс адпаведнага злучэння з непамячальных глухім галосным, г. зн., падобна яму давала *ar*; *czarny*, *martwy*, *sarna*, *żarna* (жорны), *tarło* (нераст, рас. „время метания икры“), *uparty* (упарты) і інш. Так формуляваў Р. Т. Брандт законы праяснення плаўна-глухіх сугалосьцяў, у якія ўваходзіць гук *r*,—для польскае мовы.

Але ён гаварыў толькі аб зычным складовым, цяпер-жа большасць мовазнаўцаў трымаецца тэй думкі, што ў праславян перад плаўным складовым зычным быў яшчэ глухі нескладовы галосны гук.

Прывядзем прыклады з беларускіх слоўнікаў:

Б а р щ *H.*—barszcz—„борщ“ (расійскае слова мае гук *o*).

В а р х о л *H.*—шум, паніка; *warchoł* спор, спрэчка, лаянка; задзіра. Польскае слова Карскі выводзіць з сярэднявечнага верхня-нямецкага *Warch*, але ёсць у палякаў і слова *wark* або *warch*—варчаньне. (Дубр.).

В з г а р д а *H.*—wzgarda—пагарда.

В ы с т а р ч и ц ь *H.*—і д о с т а р ч и ц ь —*H.* *dostarczyć* даставіць.

Г а р д ы й *H.*—горды; польскае *hardy*, сваім *h* паказвае, магчыма, на чэскі ўплыў.

Г а р н е ц *H.*—garniec—гарнец.

З я р к о *H.*—ziar(n)ko; у гэтым слове мяккасьць *z*—зьыва нефонэтычная ў польскай мове.

К а р к *H. Д.*—*kark*, карак, затылак, верхняя частка шыі.

К а р ч м о ч к а *H.*—(ад *karczma*, рас. „кабак“, бел. „карчма“).

М а р т в и ц ь *H.*—*martwić* сушыць, марыць тугою.

М а р т в и ц ь ц а *H.*—класьціся ў дамавіну з тугі, марыцца, гінуць з тугі, *martwić się*.

М а р ч ы ц ь *H.*—марыць тугою. Польскае *marczyć* Карскі ўтварае ад *marzec*, але ёсць родныя з *marczyć* словы: *markotny* недавольны, маркотны (маркóтны *H.*)—і прыслоўі *markotnie*, *markotno*—цяжка, маркотна, няпрыемна (м а р к ó т н о *Д.*)

Т а р к а *H.*—тарка—польскае *tarka*.

У п а р т ы й *H.*—*uparty*—упарты.

У гэтым пераліку некаторыя словы ня прыведзены, як рэдкія полёнізмы; іх трэба выдзяляць асобна. Напр., слова на п а р с т о к *H.*—*naparstek* я ў гэты пералік не далучыў, бо і ў Насовіча ёсць увага, што гэтым словам мала карыстаюцца (яно шляхецкае).

Іншыя словы з прычыны адсутнасці націску на тым складзе, які цікавіць нас, ня зусім ясныя. Гэткае, напрыклад, п о в ч в а р т а *H.*—*3¹/₂*, поруч з якім мы маем і п о л ч в о р т а *H.*—Існуе шмат падстаў—думаць, што гэтыя формы ёсць запазычаньне у палякаў (*róczwartą*), бо беларуску было-б „поў-чацьвёрта“, але ўсё-ткі асьцярожней будзе ўстрымацца ў даным выпадку ад канчатковага вырашэньня.

Таксама з прычыны ненаціснага каранёвага складу не далучаны ў пералік словы: д а р з а т ь *D.*—*tarzać*—в а л я ц ь, в а л а ч ы ц ь; д а р г а т ь *D.*—цяргаць, разьдзіраць, *targać* рваць, цягаць, дзе пры гэтым ёсць розніца і ў пачатковым зычным гуку. Вельмі сьмелае было-б дапушчэньне, што ад узаемадзеяньня слоў, адпаведных расійскім: д е р з а т ь ды д ё р г а т ь і т е р з а т ь з аднаго боку, а *tarzać*, ды *targać* з другога,—выніклі словы д а р з а т ь і д а р г а т ь. Слова с а р п а ц ь *H.*—*sarkać*—злосна хрыпець, мае *n* замест польскага *k*.

Збоку зусім стаіць слова м р ў г а ц ь *H.*—*mrugać*—маргаць з іншым (не з такім, як звычайна) парадкам галоснага і зычнага элемэнтаў і з іншаю якаснаю афарбоўкаю галоснага элемэнта ў злучэньні.

Але ў плаўна-глухix сугалосьях з іншым сонорным гукам—з гукам *l* падобная зьява ў палякаў бывае надта часта і пераходзіць часамі да беларусаў.

Д л у б а ц ь *H.*—*dłubać*—даўбці, калупаць.

П ó д л у г *H.*—*podług* па, паводле.

С л у п *H.*—*słup* слуп.

Т л у м а ч и ц ь *H.*— *tłumaczyć* тлумачыць.

Т л у м и ц ь *H.*—зьбіваць з толку; польск. слова *tłumić* значыць: „заглушваць, аслабляць, рабіць слабейшым“.

Т л у м *H.*—шум, гаворка; польскае *tłum* натоўп.

Т л ў с т ы й *H.*—*tlusty*—глусты (і некалькі слоў ад таго самага караню). Часамі зьяўляецца ня *u* (*y*), а *o*, таксама з перастаноўкаю.

С л ó н ц е *H.*—(чытаецца, мусіць, слóнца), *słońce*—сонца; адкуль зьявілася с л о н é ч н ы й *H.*—*słoneczny* сонечны; далей с л о н é ч н и к *H.*—*słonecznik*—сланечнік і слонéчниковый *H.*—*słonecznikowy* сланечнікавы (пасля *n* чамусьці ня *э*, а *е*). У словах м ó в а *H.* *D.*—*мова* гаворка, мова і м ó в и ц ь *H.*—м ó в и т ь *D.*—*mówić* мы ня маем перастаноўкі,—бачым злучэньне *oi* з выпадзеньнем потым зычнага элемэнта (параўнаць расійскае „м о л в и т ь“).

У слове б а в э л н а *H.*—бавоўна, хлапок, польскае *bawełna* мы маем нормальнае для палякаў праясьненне *ь* у *э*, але польскае слова зьявілася ў выніку этымолёгізацыі ям. *Baumwolle*.

Вышэйпаказаныя адбіткі агульнаславянскіх злучэньняў глухага галоснага з *l* маюць у якасьці галоснага элемэнта рэфлексы праславянскага *ь* нескладовага.

З агульнаславянскіх злучэньняў нескладовага *ь* з складовым *l* пасля губных атрымалася ў палякаў злучэньне *il*.

П и л ь с ц ь *H.*—*pilść* (*i pilśń*) войлак.

Вільгоць *H*—wilgoć; у Насовіча ёсьць і сэнс: адліга, але вільгаць—звычайнае значэньне.

У палякаў запазычылі беларўсы словы, якія часта ўжываюцца—*пильный H. Д. pilny*—пільны; *пильноваць H., пильноваць Д.*—або *пильнуваць H.*—*pilnować* берагчы, *пільнаваць*, старацца аб чым—і некалькі іншых слоў ад таго-ж самага караню.

Некаторыя асаблівасьці правапісу ў Насовіча треба мець на ўвазе

У словах *келбаса H., келбаска H., келбасник H.* мы не павінны сьпяшацца прызнаць полёнізмы ў зьвязку з польскім *kiełbasa*. Маючы на ўвазе нясталасьць транскрыпцыі ненаціскных гукаў у Насовіча, мы можам дапушчаць, што ў беларусаў ёсьць, уласна кажучы, не *келбаса*, а *килбаса* (з **кылбаса*) поруч з *ковбаса H.*—(каўбаса).

8) Плаўна-чыстыя сугалосы.

З праславянскіх злучэньняў **or*, **ol*, **er*, **el* у сярэдзіне слоў паміж зычнымі мы знаходзім у розных славянскіх народаў розныя вынікі. У ўсходніх славян з гэтых злучэньняў зьявіліся калісьці *oro, oto, ere* у палякаў *io, to, rze le*, у паўднёвых і часткі заходніх славян *ga, la, ře, lě*.

Прывядзем прыклады запазычанняў з польскае мовы.

Блонь H.—*blona*—плява, плеўка.

Блонь Д.—*blonie*—залиўны луг.

Бронь H.—*broń*—зброя.

Вынагрѡда H.—*wynagroda* часьцей *wynagrodzenie* кампэнсацыя

Выпломеняць H.—*wypłomieniać* выпальваць (параўн. далей *плѡмень*).

Бѡлоглова H.—*biało-głowa* кабета.

Глодзи H.—*w głodzie* у голадзе.

Длонь H.—*dłoń* далонь.

Заброняць H.—заброніць *H.*—забрѡнены *H.*—забараняць; ёсьць і проста *броніць H.*—бараніць; параўнаем польскія: *bronić, zabronić, zabraniać, zabroniony*. (Насовіч напісаў і „заброняць“ з літараю *o* так-жа сама, як „забрѡнены“).

Злѡто Д. H.—*złoto*—золата (ёсьць шмат слоў, якія ўтвараюцца ад гэтага караню: *злѡтка H.*—злѡтник, *H.*—злѡты *H.* і якія па сэнсе адпавядаюць польскім *złotówka, złotnik, złoty* і г. п.

Крок H.—*krok*—крок, шаг.

Кроць H.—*kroć*, раз.

Мрок H.—*mgok* змрок, цемра.

Огрѡдник H.—*ogrodnik*—агароднік (папольску—садоўнік).

Острѡжны H.—*ostrożny* асьцярожны.

Плѡмень H.—*plomień* полымя (цікава, што ў Насовіча ёсьць і *плѡме*).

Полвѡлѡччѡ H.—*rólwólcz* $\frac{1}{2}$ валокі—10 дзесяцін.

*Растрѡпны *H.*—rostopny*, разважальны (расійскае „расторпный“, быстро вникающий в дело).

Скром Карскі („Белоруссы“, 149)—skrom, зайцавая тлустасьць.

Скрѡнь H.—*skroń*, вісок.

Слѡдыч H.—*słodycz*, салодасьць.

Смрод H.—*smród*, смурод.

Срѡдок H.—*środek*, рас. „средство“, беларускае літаратурнае—сродак.

Х р о н ы! *Н.*—*chron* захавай! ёсьць і с о-х р ó н ы! *Н.*

Ч л ó н к и—вантробы; *chłonek*=член.

Слова в з р о к, якое дадзена ў Насовіча з сэнсам=расійскаму „зрэнне“ (саўсім згодна з польскаю моваю), часьцей цяпер ужываецца ў сэнсе=рас. „взгляд“, а ў сэнсе „зрэнне“ у нас кажуць: з р о к бяз прыстаўкі.

Прывядзём далей прыклады запазычанняў з іншых славянскіх моў (ня ўсходняе галіны).

Б л а г о ч ё с ц ь *Н.*—праваслаўе.

В з р а к *Н.*—погляд, расійскае „взгляд“ (параўнаць вышэй в з р о к), ёсьць і ўтворанае слова ад гэтага караню: в з р а ч н о *Н.*—прыемна=расійскаму „приятно“. (Для мовазнаўца даволі цікава тая абставіна, што адносна відаў караню паміж зр-а-ць і зьр-ѣти стасунак прыблізна той-жа самы, як паміж врат-а і вьрт-ѣти, або больш звычайным вьрт-ѣти).

В з р а ч н о с ц ь *Н.*—прыгожы выгляд, хараство, прыгожасьць.

В з р а ч н ь ц ь *Н.*—рабіцца прыгажэйшым; прыгажэць.

В р а г *Н. Д.*—вораг; расійск., ўзятае з царк. сл., враг (у Дабравольскага ёсьць і дзеяслоў с о в р а ж а ц ь —„паступаць варожа“).

В р ё м е *Н. Д.*—час; расійскае, запазычанае з царк. сл., время.

В р ё м с к і й *Н.*—доўгачасны, працяглы.

Г л а с и т ь *Д.*—паказваць, абвешчаць, падаваць голас.

К р а л и ч к а *Д.*—красунья; харвацкае *kraljica*, каралева, але, магчыма, тут—і ч к а замест—ечка—і к р а л и ч к а ёсьць памяншальнае ад к р а л ь к а.

К р а л ь к а *Н.*—паня, дама (у картах), але папольску *kralka* значыць дзесятка ў картачнай гульні; слова, у якім напэўна няпольская фонэтыка.

М л а д о ў м і е *Д.*—неразвѣтасць, неўцямлівасьць.

Н а г р а ж д а т ь *Д.*—(1-ая асоба адзіночнага ліку цяперашняга часу: нагаражаю; *ж* замест *жд* паказвае, што царкоўна-славянскі ўплыў крыху ўжо аслабеў).

Н а г р а ж д э н н я *Д.*—нагарода, заплата.

Н р а в *Д.*—характар; парасійску апроч запазычанага „нрав“ ёсьць і „норов“; у нас „нораў“ (як гэта бывае найчасьцей і ў расійцаў) ужываецца звычайна з нядобрым адценьнем сэнсу=дрэнны характар.

П л а м е *Н.*—полымя, агонь; вышэй было паказана і „п л ó м е“.

П р а х *Н.*—пыл, зямля.

С л а с н ы й *Н. Д.*—салодкі, смачны (ёсьць і с л а с ц ь *Н.*, с л а с т ь *Д.*, салодкія прысмакі, ласікі і с л а с т ё н а *Д.*—ласун, ласуха; мядовая аладка.

С р а м *Д.*—сорам; расійск.—стыд; ёсьць у расійцаў і запазычанае „срам“.

С о-х р а н а *Н.*—ахова, захаваньне, ашчада.

Х р а б р ы й *Д.*, х в а б р ы й *Д.*—адважны, харобры, сьмелы.

Х р а м *Д.*, к р а м *Д.*—у гэтым апошнім слове „крам“ трэба бачыць відазьмену царкоўна-славянскага *храмъ*, бо яно азначае „царква“. Польскае-ж *krām*, хоць па гуках і супадае з смаленскім словам „крам“, але азначае „дробная крама“. Некаторыя з гэтых слоў уключаны ў пералік, ня гледзячы на тое, што склад, які нас цікавіць у даным

выпадку, не зьяўляецца націскным. Сюды, напрыклад адносяцца б л а г о ч ё с ц ь *Н.*, м л а д о ў м і е *Д.*, г л а с и т ь *Д.*,—бо яны вельмі блізкія да царкоўна-славянскіх благочыстн-є, младооўми-є, гласити па ўсім сваім абліччы.

Адносна „г л а с и т ь“, можна сказаць, што яно блізкае і да польскага *głosić*, але ў Насовіча няма слоў *г л ó с и ц ь або *гло-сиць; дзеля гэтага лепш прызнаць гэтае слова ўзятым з царкоўна-славянскае мовы, адкуль яно было запазычана і расійцамі. Слова с р о м ó т н ы й *Н.*—мусіць зусім адпавядае польскаму *sromotny* (нават і націск на другім складзе ад канца слова), але-ж слова „срамота“ ўзята і расійцамі, і, мажліва, беспасярэдна з царкоўна-славянскае мовы. Дзеля гэтага лепш прызнаць ня зусім яснымі па пахаджэнні словы: с р о м ó т н ы й *Н.* і о с р а м а ц и ц ь *Н.*, зганьбіць (польск. *osgotosić*). Слова в п р о д *Н.*—упярод, знаходзіцца, як відаць, у сувязі з польскім *wprzód* але змены о ў у, што павінна быць па законах польскага сьціскання, мы тут не знаходзім. Слова п ó в р о з *Н.*—вяроўка, ня мае сьціскання, але і польскае *rowóz* мае яго толькі ў назоўным і вінавальным склонах. Заўважым словы в л а д á н н е *Н.*—уладаньне; в л а д á ц ь *Н.*—уладаць, в л á д н о с ц ь *Н.*—улада в л á д н ы й *Н.*—той, што мае ўладу, в л á с н ы й *Н.*—уласны *).

Адзначым с т р á ж н и к *Н.*—вартаўнік для аховы лясоў, папольску *strażnik*, ёсьць гэтае слова і ў расійцаў. Цікава, што ў палякаў поруч са словам *straż* (жаноч. род.)—варта, стража, ёсьць і нормальное *stróż* (мужч. род.)—стораж, вартаўнік.

Ня будзе памылкі, калі для некаторых слоў польскае мовы, мы прызнаем у даным выпадку магчымасьць іншаславянскага ўплыву.

Часамі значэньне слоў бывае падобным, але форма розная: польскае *głobić*—значыць: сьціскаць, душыць, а беларускае г л а б á ц ь *Н.*—заграбаць, забіраць, рабаваць. Г л а б á ц ь можна было-б зразумець, як працяглае трываньне дзеяслова *głobić*. Але значэньне ўсё-ткі ня так падобна, каб мы мелі права, зрабіўшы гэткае дапушчэньне, настойваць на ім.

Зусім асобна стаіць слова с ó л н ы й *Н.*—салоны, вельмі няпрыемны. Гэтае слова, зразумела, не зьяўляецца астачаю праславянскай старажытнасьці, аб якой яно нам нагадвае сваім абліччам.

Гэта, як відаць, *с ó л о н ы й, дзе згублена другое о. Карскі ў „Обзоре“ (стар. 63) прыводзіць яшчэ з ó л з ы (аднолька да Міклошича)—залозы (*glandulae*) і верценица—медзяніца (*anguis fragilis*). У песьнях Карскі адзначае шмат выпадкаў як быццам, пэўных полёнізмаў: в р ó н ы, г л ó в у, в а г р ó д з ь, м л ó д ы й, д р ó г і й і ставіць іх у сувязь часткова з запатрабаваньнямі рытму, пад уплывам чаго зьмяняўся націск і выпушчаліся галосныя гукі. Пытаньне гэтае яшчэ ня вырашана. Часам народная этымолёгія, ў зьвязку з пераразлажэньнем слова, уносіла ў яго фонэтычны склад некаторыя зьмены.

Вось такім чынам Я. Т. Карскі тлумачыць зьмену слова вер-цён-ни-ца (жывёла, падобная на верацяно) у вер-цен-и-цу, г.зн., у гадзіну вяртлявую. З гэтым зьвішчам параўнаць у пэўнай меры можна слова свер-до-ва-ть *Д.*—замест *свер-е-до-ва-ть, сапсаваць, зрабіць шкоду пры дапамозе чарадзеяства.

*) Слова *уласны* (і укр. *власний*, перайшло з польскай мовы, у якой у сваю чаргу атрымалася з чэскай (гл. Кульбакіна, „Украинск. яз.“, 1919, ст. 90).

Слова п р б д о к *H.*—*przodek*—продак; зьяўленьне гуку *o* паказвае на сувязь з польскім словам, а не з старадаўнім царкоўна-славянскім прѣдѣкъ (якое на Беларусі ў форме п р ѣ д о к *H.*—таксама сустракаецца—слоўнік Насовіча, канец 675-ай старонкі).

Там, дзе няма пашырэння *e*, вельмі цяжка адшукаць крыніцы запазычання.

Праўда, словы в р э м е і в р е д мы прызналі запазычанымі з царкоўна-славянскае мовы, але гэта дзеля таго, што паняцце „время“ ў заходніх славян выражаецца словам „час“ (у гэтым значэнні яно ёсць і ў беларусаў), а польскае *wzród* боляка (калі мы нават ня зьвяртаем увагі на яго вельмі спецыфічнае значэнне) дало-б у беларусаў слова з пашырэннем гуку *e* ў *o*.

Але ёсць некалькі слоў, якія ўтвараюць вялікія перашкоды ў даследзінах.

Сюды трэба аднесці:

Д р э в о *H.*—польскае *drzewo*, старадаўняе царкоўна-славянскае дрѣво.

Б р е м е н н а я *D.*—забрэменить *D.*; параўнаць польскае слова *brzemien*на цяжарная, *brzemie* берамя, бярэмя, цяжар—і старадаўняе царкоўна-славянскае брѣмн (але ці няма тут выпадзэння ненаціскага *e*, бо ёсць і зыбярэменить *D.*).

П о б р е ж ж е *H.*—пабярэжжа, *obrzeże*, побрѣжи-е.

П р е з *H.*—праз; польскае *przez*, нова-баўгарскае прѣз (ёсць у беларусаў і звычайна ўжываецца п р а з—пераход э ў а пры адсутнасці націску).

П р е ч и ц ь *H.*—пярэчыць, спрацаца; польскае *przeczyć* (параўнай царк. сл. въ-прѣкъ-і).

П о т р е б а *H.*—патрэба, неабходнасць; польскае *potrzeba*, старадаўняе царкоўна-славянскае потрѣба (п о т р е б л я ц ь *H.*—ть *D.* зьядаць, піць, ужываць—трэба зьвязваць з старадаўнім царкоўна-славянскім потрѣблѣ-ати з прычыны прысутнасці памякчэння за помаччу гукі *l*, п о т р е б н и к *D.*—расійскае „молитвенник“, п о т р е б н и к *H.*—патрэбны чалавек. Т р е б а *H.*—польскае *trzeba*, старадаўняе царкоўна-славянскае трѣба—патрэба; беларускае „трэба“, як і ўкраінскае аналогічнае слова і польскае *trzeba*, звычайна ўжываецца безасабова—утварае безасабовы сказ: трэба бывае, трэба было-б.

Сюды, зразумела, трэба аднесці і ўсе тыя словы, якія маюць прыстаўкі п р е і п р е д (правапіс Насовіча).

На падставе даных фонэтыкі мы ня можам напэўна сказаць адкуль запазычылі беларусы гэтыя словы. І польскае *e*, і старадаўняе царкоўна-славянскае ѣ давалі ў беларусаў у большасці гутарак аднолькава *e*. Праўда, у ўкраінцаў ѣ давала гук *i*; дзеля гэтага ўкраінскае т р е б а як быццам-бы паказвае на гук *e*, г. зн., на запазычэнне ад палякаў. Але ўсё-ткі гэтага яшчэ мала, каб прызнаць пытаньне вырашаным канчаткова. Дзеля гэтага мы абмяжуемся тым, што прызнаем вышэйпаданыя словы ня ўсходня-славянскімі з прычыны адсутнасці тут усходня-славянскага поўнагалосся.

Слова в р е с к; польскае *wrzask*, расійскае „вереск“ у сэнсе расійскага слова „верещанье“, цікава з таго боку, што ўсходня-славянскае поўнагалосье, якое мы бачым ў расійцаў, тут знаходзіцца ў супярэчнасці з польскім *a*, і гэтае *a* як-бы зьяўляецца вынікам пашырэння ѣ.

Але ці быў у даным выпадку ў палякаў калісь гук *ɲ*? Мы ўжо ведаем, што ўсходня-славянскім—*ere*, **ele* адпавядаюць ў палякаў ня **rn*, **ln* (найстарадаўнейшага пэрыёду жыцця польскае мовы), а на старадаўнейшыя **re* (больш пазьняе—*rze*), **le*. Дзеля гэтага *wrzask* не адпавядае расійскаму „вереск“, і *a* ў гэтым слове—няяснага пахаджэння, магчыма, нават не фонэтычнага, а пераймальнага. Бо мы-ж можам дапусьціць, што *wrzask* замест **wrzosc* з **wrzesk*—зьявілася пад уплывам слова *trzask*—трэск, дзе было агульна-славянскае *ɲ*, якое давала ў палякаў прад *d*, *t*, *z*, *s*, *l*, *g*, *p*—гук *a*.

Што датычыцца да плаўна-чыстых сугалосьяў ў пачатку слоў, то іх лёс ня быў зусім падобны да лёсу гэтых сугалосьяў у сярэдзіне слоў.

Злучэньні **or*, **ol* бывалі ў агульнаславянскай мове і на пачатку слоў. У залежнасьці ад інтонацыі з іх атрымліваліся розныя вынікі.

Мы маем расійскае *лѡкоть*, польскае *łokieć*, старадаўняе царкоўна-славянскае *лѡкътъ*. Расійскае *лѡдка*, польскія *łódź* і *łódka*, старадаўняе царкоўна-славянскае *ладии* і *альдии*, усходня-славянскае (паміж іншым, беларускае) *рѡзум*, польскае таксама *rozum*, царкоўна-славянскае *рѡзѡумъ* (якое перайшло і ў літаратурную расійскую мову) і другія словы з гэтай самай прыстаўкаю, усходня-славянскае *рѡвны* й, польскае *rowny*, старадаўняе царкоўна-славянскае *равнь*, старадаўняе ўсходня-славянскае *роль* я, *ралья* (тады быў і выраз: „ролейный закуп“): у слоўніку Насовіча—*рѡля*, польскае *rola*, старадаўняе царкоўна-славянскае *рали* і *а*. У гэтых выпадках мы маем згоду паміж усходнімі і заходнімі славянамі і нязгоду тых і другіх са славянамі паўднёвымі. Тут ня было запазычаньня. Гэтыя зьявы атрымаліся чыста фонэтычным шляхам (П. Т. Фартунатаў „Курс сравнительной фонетики индоевропейских языков“. Петроград. 1922 г., стар. 192 і 193).

Што датычыць такіх слоў, як *рѡлѡ Н.*—узоратае поле, альбо *рѡлѡйны Д.*—той, што мае адносіны да *ральлі*, то і тут і там няма патрэбы дапусьчаць уплыў старадаўняга царкоўна-славянскага *рали* і *а*, а трэба бачыць толькі звычайнае беларускае *аканьне*.

10) Насавыя галосныя гукі, альбо, дакладней,—галосныя гукі з насавым прыгукам.

У палякаў ня толькі захаваліся праславянскія насавыя галосныя але і гукі слоў, запазычаных ад іншых народаў, падлягалі агульнаму закону аб вынікненьні рынэзму са злучэньняў „галосны+насавы зычны“ ў становішчы не перад галосным гукам таго-ж самага слова.

У наш пералік мы далучым ня толькі словы з праславянскімі насавымі гукамі, але і тыя чужаземныя словы, якія ў палякаў пачалі вымаўляцца з рынэзмам.

У беларусаў польскія рынэзмы перашлі ў злучэньні „галосны+насавы зычны гук“.

Адзначым гэтыя словы з польскімі рынэзмамі, якія перашлі да беларусаў.

Бѡнкарт *Н.*—*bękart*—байструк.

Вѡндрѡвѡць *Н.*—*wędrować* вандраваць; нямецкае *wandern*.

Вѡнтѡпѡць *Н.*—*wątpić*, сумнявацца.

В о н т р о б а *H.*—беларускае вантроба, кіньдзюхі; польск. wątroba—печані.

В т р ё н ц а ц ь ц а *H.*—wtrącać się умешвацца.

В я н г л и н а *H.*—wędlina вянгліна, расійскае „ветчина“.

Г а м б а ч к а *H.*—gębaczka—расійск. — грубиянка; паславацку gamba—губа, папольску, gęba—рот, вусны.

Д з е н к о в а ц ь *H.*—dziękować—дзякаваць; нямецк. danken (ёсьць зразумела, і д з я к о в а ц ь *H.*—без насавога зычнага, як чэскае děkovati; д е н ь к о в а т ь, о т д е н ь к о в а т ь, о т д ё н ч и т ь, мы знаходзім і ў Дабравольскага—dziękować, *oddziękować, od(w)-dziężyć).

Д р а н т в ь ц ь *H.*—drętwieć—дрантвець, дубянець.

Д р ё н ч и ц ь *H.*—dręczyć мучыць.

Е н з а *H.*—jędza задзіра, злая кабета, ведзьма.

Е н к *H.* жэк—жаласны стогн, энк, крык (ёсьць і дзяслоў ё н ч и ц ь *H.*—паводле Насовіча—з сэнсам „мучыць“, але польскае jęczęс значыць—„стагнаць, войкаць“).

К а в ё н ч и ц ь *H.*—мучыць, к а в ё н ч и ц ь ц а *H.*—мучыцца; польскае kawęczyć мучыцца, працаваць бесьперастанку, высіляцца.

К л ь н к а ц ь *H.*—прыкленчваць, станавіцца на калені, клёнчыць *H.*—klęczeс стаяць на каленях. У форме „клянчыць“ і ў сэнсе: ўніжона і настойна выпрошваць—гэтае слова перашло і к расійцам.

К р ё н к а ц ь *H.*—стагнаць, крактаць, к р е н к *H.*—хрыпеньне; польскіе народныя крęкаць, крęк; нямецкае kränken (Карскі „Белоруссы“ стар. 161).

К ў н т у ш *H.*—kałusz сурдут з доўгімі крысамі.

М а ё н т о к *H.*—majątek—маёнтак.

М и т р ё н г а *H.*—перашкода mitręga—марнаваньне часу (ёсьць і дзяслоў м и т р ё н ж и ц ь *H.*—турбаваць; польск. mitrężyć значыць „дарма губіць час“, расійск. „копаться“).

М ó с е н з *H.* mosiądz у Насовіча—бронза, а с п і ж *H.*—медзь, але „м ó с е н з“—расійскаму „латунь“, а „сьпіж“ ужываецца ў сэнсе „бронза“.

Н а т р ё н т н ы й *H.*—natrętny назольны, дакучны.

Н а т р о н ц и ц ь *H.* н а т р о н ч и в а ц ь *H.*—сапсавачь, пашкодзіць, Польскія trącać, trącić пхаць, біць, штурхаць; пхануць, штурхануць.

О п о н т а ц ь *H.*—opętać—абпутаць, зьбіць з панталыку.

П е л е н г о в а ц ь *H.*—piełęgować выхоўваць, песьціць.

П л я н д р о в а ц ь *H.*—выталочваць збожжа, якое пасеяна; польскае plądrować—рабаваць, зьнішчаць, нямецкае plündern.

П э н д з э л ь *H.*—польскае pędzel або pęzel, нямецкае Pinsel—пэндзаль.

С т р ё н ч и ц ь *H.*—наладжваць, нацягваць; польскае stręczyć дастаўляць.

С т р о н ц и ц ь *H.*—сапхнуць з месца, strącić сапхнуць.

С т э н к а ц ь *H.*—са стогнам прасіць; польскае stękać—стагнаць.

Т р а н т о в а т ы й *H.*—рас. угреватый, покрытый угрямі; польск. trędowaty пракажэнны.

Т р о н ц и ц ь *H.*—мець неўласьцівы смак або пах; trącić czem выпушчаць дрэнны пах.

У т р а н ч а т ь с я Д.—*wtrącać się*—умешвацца ў якую небудзь справу. (параўнай вышэй: „втрэнцацьца, Н.).

Х а н д о г а Н.—*chędogi*, які любіць чыстату, ахайнасьць (ёсьць і дзеяслоў х а н д о ж и ц ь Н.—*chędożyć* чысьціць, імя назоўнае—х а н д о ж с т в о Н.—*chędoństwo* чыстата. Слова запазычаны яшчэ праславянамі ў аднэй з моў германскай галіны бо ад гэтага-ж караню паходзяць і „художник“ і „художество“=„рукодельник“, „рукоделие“—параўнай нямецкае Hand—рука).

Х л ю н д р а Н.—*flądra* (ёсьць у беларусаў і ўтвораныя адсюль словы), неахайны чалавек, рас. „неряха“.

Ц е м е н ж и ц ь Н.—абцяжаць чый-небудзь розум зацяжкаю працаю; *ciemieżyć* уціскаць.

Ц е н ж а р Н.—*cieżar*—брэмя, берамя, цяжкасьць (ёсьць у беларусаў без насавога зычнага і нават часьцей ужываецца. Насовіч прыводзіць:

Ц е ж а р Н. і ц е ж а р ь Н.—, цяжар.).

Щ е н т Н. *szczęt* або *szczęt*—рэшта, канец (асабліва часта ўжываецца выраз: д о щ е н т у Н. *do szczętu*—да канца; до апошняга).

Досыць часта ў карыстаньні зьяўляецца слова нэндза.—беднота, убоства (польскае *peńza*); яно ня зьмешчана ў слоўніках, якія я меў. Слова м е н т ў з ёсьць у Насовіча і ў Карскага („Белоруссы“, стар. 146) і ў Дабравольскага, але нясны адносіны гэтага слова да слова м е н ь Н. Д.—якое азначае „налім“, які м е н т ў з і польскае *miętuz*, *miętuz*; у слоўніку Карловіча ёсьць і *mień*. Смаленскае т р о м б а Н.—„цэлыя хмары казюляк-эфэмэрыд“,—трэба ставіць у сувязь з францускім *trombe*=рас. „смерч“, „тифон“ (што папольску перакладаецца: *trąba powietrzna* паветраная труба).

Некаторыя з вышэйпаданых слоў выклікаюць на ўвагі.

Слова в а н д р о в а ц ь магло быць запазычана і не ў палякаў, а ў славацкіх вандроўных гандляроў. У славакаў ёсьць адпаведнае слова з гукам а ў першым складзе. Гэтае слова славакі маглі запазычыць беспасрэдна ў немцаў, хоць у славацкай мове маглі быць і запазычаныя польскія слоў з рынэзмамі. Напрыклад, ёсьць слова *gamba*—рот, якое адпавядае польскаму слову *gęba* (g, а ня h, мажліва, і паказвае на польскую мову, як на крыніцу, адкуль яно запазычана). Ёсьць у славакаў і *hamba* з h, але яно азначае тое самае, што і польскае *hańba*—ганьба. Наконт славацкіх слоў трэба наагул быць асьцярожнымі. Справа ў тым, што да славакаў праз мадзярскую мову маглі пападаць словы з найстарадаўнейшымі рынэзмамі, якія калісь запазычаны былі вэнграмі ад славян. Дзеля гэтага, напрыклад, і слова *gamba* ў славакаў ня зусім ясна па паходжэньні.

Некаторыя з вышэйпаданых слоў значна зьмянілі свой сэнс, калі перайшлі ад палякаў да беларусаў, напрыклад, н а т р о н ц и ц ь, п л я н д р о в а ц ь, ц е м е н ж и ц ь, в о н т р о б а і інш.

З надворнага боку адзначым: э замест о в т р ё н ц а ц ь ц а Н.—*wtrącać się*, зьмену э ў у—выкрунтэсы Н.—хітрыкі; параўнаць польскае *wykręty* выкруты=рас. „уловки“, зьмену э ў о о п о н т а ц ь Н.—*opętać*.

З прычыны таго, што другі склад гэтага слова ненаціскны, і з прычыны беларускага аканьня, якое перашкаджае адрозьніць у вымаўленьні ненаціскнае э і о ад а, магчыма, будзе больш правільным ба-

чыць тут пераход э ў а. Гэткі пераход сустракаецца, калі няма на даным складзе націску: вандро́ваць, але вышэй на конт гэтага слова мы выказалі сумненне, паміж іншым, у яго польскім пахаджэнні), гамба́чка, дра́нтвѣць, тра́нтова́тый, хандбо́га ён ёсьць адзін з відаў беларускага аканьня. У слове вя́нглина мы бачым тое самае, толькі чамусьці в мяккае, тады як у польскім *wędlina* w цвёрдае.

Пад націскам е ў а не пераходзіць, але пасля w таксама зьяўляецца памякчальнасьць кавѣнчиць пры польскім *kawęczę się*.

Пераход о ў у і ё ў ю мы бачым пад націскам у слове кунтуш *kałusz i x l y u n d r a flądra*. Ня зусім зразумела слова кундыль, кундаль, кбндаль (Карскі „Белоруссы“, стар. 145)—назва сабакі, польскае *kundel*; ёсьць і *kaḍel*). Карскі ня ставіць гэта слова ў сувязь з нямецкім *Hund*, і наагул пахаджэнне гэтага слова ў палякаў ня зусім яснае. Дзеля гэтага мы яго і ня ўключылі ў даны пералік.

Некаторыя словы змяніліся пад уплывам аналегіі збоку іншых слоў. Так, прыкладам, кбмсаць *Н.*—жвава есьці (вынік узаемаўплыву двух слоў: польскага *kaśaś*—кусаць і беларускага „ком“. Ёсьць і комсаць *Н.*—біць сьціснутымі кулакамі і комсиць *Н.*—сьціскаць, утоптаць, гнесьці каленьмі; і гэтыя словы знаходзяцца ў сувязі з словам „ком“. Што датычыць слова конт *Д.*—канец, то польскае *kaḱ* азначае кут, вугал і дзеля гэтага зьяўляецца задалёкім паводле сэнсу ад слова конт, прыведзенага ў Дабравольскага („пумірились—и делу конт“). Скарэй у падобным выразе можна знайсці нешта супольнае з польскім (запазычаным у італьянцаў) словам *konto*—рахунак, парасійску „счет“, калі мы будзем разумець яго ў сэнсе падрахунку. Ва ўсякім выпадку „конец“ і „кон“ зьяўляюцца найпраўдападобней першымі крыніцамі слова „конт“, а якія словы мелі ўплыў і перайнакшылі першапачатковую форму,—сказаць цяжка. Таксама няясна, ці быў які-небудзь уплыў з боку польскага *śadek* кадушка, на слова сандук *Д.*—куфар, рас. „сундук“.

Часамі замест польскіх насаваў галосных у беларусаў зьяўляецца галосны гук без наступнага насавага зычнага.

Часьцей за ўсё мы бачым нормальную усходня-славянскую замену праславянскага *o (o насавага) цераз у, а праславянскага *e, (e насавага) цераз а памякчальнае—дзяковаць,—*Н.* высвяцаць *Н.*—судзбны *Н.*—Што гэтыя словы запазычаны ад палякаў, мы можам дапушчаць на падставе польскіх слоў: *dziękować* дзякаваць, *wyświecać*—рас.—„рукополагать“, *śądzone*—прысуджаны, вырашаны, прызначаны лёсам. У двух апошніх словах польскае пахаджэнне відавочна: гэта ясна з утварэння *ц* на месцы праславянскага першапачатковага **tj*, і *дз*—на месцы **dj*. У значнай большасці выпадкаў справа далёка ня так ясная. І з прычыны гэтай абставіны вельмі часта можна падазраваць небеларускае пахаджэнне таго ці іншага слова, але ня мець даных для канчатковага вырашэння. Возьмем, напрыклад, слова мужатка *Н.*—замужняя кабета. У польскай мове з гэтым самым значэннем ёсьць слова *mężatka*. Але ўсёткі слова мужатка мы ня можам лічыць запазычаным: яно нісколькі не супярэчыць законам усходня-славянскай фонэтыкі.

Якім чынам маглі зьявіцца словы з мяшанаю фонэтыкаю, як на-

прыклад, в ы с в я ц а ц ь, с у д з о н ы й і г. д.? Магчыма, тут дзейнічала пропорцыянальная аналогія. Бесьсьвядома ў беларуса, які слухаў польскую мову, вынікала такая пропорцыя: *wyświęcić* так адносіцца да *wyświęcać*, як *в ы с в я ц і ц ь* адносіцца да невядомага. Адсюль (зноў-жа бесьсьвядома) азначаецца невядомае: *x* = *в ы с в я ц а ц ь*.

У выніку вырашэння падобнай пропорцыі маглі атрымлівацца словы і не з мяшанаю, а з чыста ўсходня-славянскаю фонэтыкаю. Мы ўсё-ткі ня будзем разглядаць такіх слоў, бо гэта не ўваходзіць у нашу задачу.

Часамі ў словах з польскімі насавамі гукамі ў беларусаў мы знаходзім галосны без насавага зычнага, але гэты вынік усё-ткі не заўсёды адпавядае законам усходня-славянскай фонэтыкі: часам атрымліваецца, напрыклад, гук *a* на месцы праславянскага **o* (о насавага).

Гэтая зьява папершае, назіраецца ў канцы слоў п р о ш а *H.*—*proszę* з р ё ш т а *H.*—*zresztą* (с л ы ш е *H.*—чутно,—магчыма, ня роўна з польскім *słyszę* або *słyszā*, а ёсьць беларуская дыялектычная форма замест с л ы ш ы ц ь).

Бясьсьледнае зьнікненьне насавага прыгуку на канцы слоў ёсьць зьява шырака распаўсюджаная ў палякаў. Зьмена ненаціскных *э* і *о* ў *a* ёсьць ня што іншае, як зусім звычайнае беларускае аканьне. Дзеля гэтага п р о ш а і з р е ш т а не зьяўляюцца чым-небудзь асаблівым, тым больш, што і значэньні гэтых слоў: „калі ласка“ ды „паміж іншым“—зусім падобны да значэньняў адпаведных польскіх слоў. П л ё м е *H.*, и м е *H.*—(калі нават прызнаць правапіс Насовіча ў даным выпадку зусім дакладным), маюць *e*, а ня *я* не фонэтычна, а ў выніку аналогіі збоку гэтых слоў, як, напрыклад, п о л е; дзеля гэтага аб польскім уплыве тут ня можа быць і гутаркі (хоць і ў палякаў назіраецца падобная зьява: у іх, праўда, пішацца *plemień*, *imię* але насава прыгук у гэтых формах не вымаўляецца нават у тых дыялектах, дзе звычайна ён і на канцы захоўваецца, бо, як відаць, тут скажаўся таксама ўплыў гэтакіх слоў, як *role*). У Дабравольскага ёсьць слова п л ё м е н (Ельнінскі павет), але з вышэйсказанага ясна, што польскае *plemień* тут ні пры чым, а гэта ёсьць новатвор, дублет да слова п л ё м я, які часткова нагадвае п л а м е н ь пры п л а м я (у расійскай літаратурнай мове). Такім чынам у адбітках праславянскага **e* на канцы слоў мы не заўважаем у беларусаў рыс іншаславянскай фонэтыкі, ня бачым сьлядоў запазычання.

У сярэдзіне слоў мы бачым *a* на месцы не праславянскага, а польскага *e* у слове б л а к и т н ы й *H.*—блакітны (таксама і ў украінскай мове), папольску *blekitny* (Праславянскае **e*—іначай сказаць *а*, а польскае *e* без папярэдняе мяккасьці звычайна бывае рэфлексам кароткага *ж*). Гук *e*, уласна кажучы—*э*, замест польскага *e* мы бачым у слове к р ё г л я *H.*—польскае *kręgiel* (тое, што па расійску завецца запазычаным словам „кегля“).

Гук *e* памякчальнае на месцы польскага—*ię* мы знаходзім у словах: п ё к н ы й *H.*—прыгожы; польскае *piękny*, п ё к н е н ь к і й *H.* *D.*—прыгожаныкі, п е л ё г о в а ц ь *H.*—(поруч з п е л е н г о в а ц ь *H.*—песьціць; польскае *pielegować* (дзе польскае *l* паказвае досыць ясна на памякчальнасьць і дзеля гэтага звычайны яе знак—лі-

тара *i* перад *e* зьяўляецца непатрэбным, бо, ўсё-ровна, мяккасьць відавочная).

Ва ўсіх гэтых выпадках пасярэдзіне слоў зьнік польскі насава прыгук, па сваёй якасьці вельмі падобны да *n* задняпаднябённага, якое ёсьць, напрыклад, у ангельскім слове strength—сіла, моц, нямецкім langsam няжывавы, у грэцкім téngō раблю вільготным, „увлажняю“, у лацінскім tinguo—змочваю і інш. Усходнімі славянамі *n* задняпаднябённая прысваялася вельмі цяжка, бо яны ня мелі падобнага гукі. Дзеля гэтага зусім зразумела, што беларусы перайнакшвалі яго ў *n* зубное або зусім выкідалі.

Польскі насава прыгук меў гэткую якасную афарбоўку толькі перад задняпаднябённымі зычнымі. З гэтай прычыны ён і знікаў у беларусаў толькі перад задняпаднябённымі зычнымі.

Адносна слоў: пры-т́хнуць *H.*—przy-tęchnąć—рас. „тухнуць“ у сэнсе: траціць сьвежасьць, п́хнуць *H.*—пухнуць (параўнаць польскае pęcherz пухіра), п́каць *H.*—абжырацца, п́каць *D.*—лопацца, пукацца, р́каць—трэба думаць, што мы маем у палякаў і ў беларусаў розныя віды каранёў (з насавам інфіксам і без яго).

Расійскае з́атхлыі, беларускае притхлыі *H. D.*—(поруч з прит́хлыі *H.*—паказваюць на праславянскае *z*, якое нормальна праясьнілася ў беларусаў у *o*).

У самой польскай мове мы маем дублеты puda—нуда; pędza нэн-дза, бедната, убоства, smutny і smętny—абодвы словы значаць „сумны“ і інш. У такіх выпадках Р. Т. Брандт бачыць розныя віды праславянскіх каранёў. Чаму-ж не дапусьціць, што ў палякаў і беларусаў у вышэйпаданых фактах мовы мы маем справу з рознымі відамі каранёў. Пытаньне гэтае патрабуе далейшых дасьледзін.

Слова п́ащека *H.*—paszczeKa—„челюсть“, як нам здаецца, падлягае правілу аб магчымасьці і амаль абавязковасьці зьнікненьня *n* задняпаднябённага, але, апроч гэтага, у некаторых славянскіх мовах ёсьць яшчэ слова щека (з каранем без насавага элементу) такім чынам п́ащека *H.*—не прадстаўляе перашкод для тлумачэньня.

II. Зьявы ў галіне консанантызму.

1) *ж* на месцы польскага *rz*.

У словах запазычаных з польскае мовы гук *ж*, адпаведна польскаму *rz*, зьяўляецца ў беларусаў вельмі рэдка (калі не грунтавацца на вельмі някрытычным слоўніку Ціхінскага, дзе гэтакіх слоў дадзена больш). Два словы: мажэньне *H.*—marzenie—выябражэньне і яшчэ тыя недарэчнасьці, якія прадстаўляюцца хвораму чалавеку—„горячечны бред“, і пискіж *H. D.*—piskorz—рас. „пискарь“—вось ўсё тое, што можна адзначыць па дадзенаму пункту. Пры гэтым слова пискіж прадстаўляе як-бы ўкраінскае сьцісканьне ў канцавым складзе, якое ўсё-ткі захоўваецца і ў адчыненым складзе ў залежных склонах, парушаючы гэтым асноўныя правілы нахіленьня галосных). Апроч „піскіж“ ёсьць і „піскўж“—слова ўжо з відавочным польскім выглядам.

У Дабравольскага ёсьць слова жэбра—штось худое: „худая, як жебра“. Гэтае, вядома, можна разумець у сэнсе: „худая, тонкая, як рабро“. Але справа ў тым, што папольску żebro—рабро з даўняга

часу пішацца не цераз *rz* а цераз *ż*. Дзеля гэтага лепш прызнаць слова „жэбра“ няясным па пахаджэнні.

Слова *новокщенец Н.*—нядаўна ахрышчаны, як відаць, амаль тое самае, што і польскае *nowochrzczeniec*. Але яшчэ невядома, ці правільна ў даным выпадку польская ортографія, ці ня выпаў тут шаплявы *r* (г. зн. *rz*) паміж зычнымі і ці ня трэба пісаць: *nowochszczeniec*. Магчыма тут *rz* пастаўлена пад уплывам карэннага слова *chrzest* хрышчэнне, хрэзьбіны. (Уплыў збоку карэннага, іначай кажучы—першаторнага слова на вытворныя словы—можна лічыць саўсім натуральным). У Насовіча ёсьць словы *х р е с ц и ц ь*, *х р и с ц и ц ь*, *х р с ц и ц ь*, таксама ёсьць і *к с ц и ц ь*; у Дабравольскага ёсьць *к с т и н ы* (ёсьць падобныя словы і ў расійцаў).

Пошчыкаць *Н.*—азначае пашчыкаць, пакусаць ва многіх мясцох; у палякаў ёсьць *postrzykać*—папырскаць, *strzykać* пырскаць (у якасці безасабовага дзеяслова: задаваць войстры, але перарыўны боль; гаворыцца аб хваробе; напр. *strzyka mię w ucho* у мяне страляе ў вухо), але ёсьць і *poszczykać* пазрываць (краскі або садавіну) якому напэўна адпавядае і беларускае пошчыкаць *Н.* Звычайна, нават амаль заўсёды, польскаму *rz* у беларусаў у запазычаных ад палякаў словах адпавядае тое самае *r*, якое (ў большасці дыялектаў—зацьвярдзелae) мы знаходзім і ў чыста беларускіх словах.

Тут, між іншым, я павінен сказаць насуперак думцы Я. Т. Карскага і А. А. Шахматава, што ў зацьвярдзеласці *r* я ніякім чынам не магу бачыць рысу, якая хоць бы знадворным выглядам збліжала беларусаў з палякамі, а наадварот, бачу тут паважную адменную асаблівасць, якая адмяжоўвае беларусаў, як ад расійцаў і ўкраінцаў, так і ад палякаў. Аб гэтым было ўжоказана вышэй.

Даволі рэдкія выпадкі, як польскія *srebro*, *środa*, *żrebieć* або *żrebieć*, *żreńca* і г. п. можна тлумачыць дысыміляцыяй (якая мае на мэце абыйсці зьбег, сычэнне сыбіянтаў).

2) Адсутнасць памякчэння заднянёбных перад групам *ть*.

Гэтая заходня-славянская асаблівасць ёсьць, напрыклад, у польскіх словах: *kwiat* (краска, кветка), *gwiazda*—рас. звезда, або ў чэшкіх *květ*, *hvězda* у той час, як у славян усходніх і паўднёвых мы маем словы наагул падобныя да ст.-даўн.-царк.-славянскіх *цвѣтъ*, *свѣзда*. І вось гэта зах.-слав. асаблівасць і адбіваецца ў блрс. *г в я з д а́*, *г в я з д а ч к а* (у народн. гутарках і ў літаратурнай мове глядз. напр., верш М. Багдановіча. „Перапішчык“, і творы Ц. Гартнага). Нельга, аднак, лічыць запазычаным і слова *квет*; *кв* захавалася тут з іншых прычын (гл. Шахматава, Оч. древн. пер. ист. р. яз., ст. 105—106).

3) Мяккія *g* і *k* прад *ъ*, які праясьніўся.

Мяккасьць *g* і *k* прад праславянскім *ъ*, які праясьніўся ў *e*, зьяўляецца асаблівасцю польскае мовы.

Праславянскае *g* змянілася ў беларусаў ва фрыкатыўны гук, які мы знаходзім часта і ў словах запазычаных беларусамі ад палякаў (хоць часамі сустракаецца і *г* выбухное—лац *g*, якое пішацца ў Насовіча на старажытны лад злучэннем дзвюх літар: *кг*). Але ў даным выпадку нас цікавіць толькі мяккасьць гуку *g*, а ня яго фрыкатыўнасць або выбухнасць.

Мы маем цэлы шэраг слоў з памякчальным *е* (з праславянскага *ъ*) пасья *г і к*.

Разгледзім слова в ó г е р *H.*—*ogier* жарабец; у сувязі з гэтым словам знаходзяцца, як відаць, і в ó г е р а *H.*—„хват“, „жвавыя скокі“; задняпаднябенны гук у гэтым слове вымаўляецца, як *g*,—і вóггерка—удалая дзяўчына ў скоках. Самое слова в ó г е р, якое, апрача значэння „жарабец“, можа мець яшчэ значэнне „хват“, „зух“,—узбуджае сумненне. Карскі, ідучы па слядох Міклошыча, выводзіць яго ад туранскага кораню.

Але ёсць некалькі слоў з праславянскім *ъ*, які праясьніўся ў *е* памякчальнае:

К е л *H.*—(родны склон к л а), параўняць польскае *kieł* (род. скл. *kła*), але ў чэхаў *ъ* праясьняўся без памякчэння задняпаднябеннага гуку,—таму *kel, klu*. Гэтыя словы азначаюць „клык“ і наагул „зуб“.

К ё л з а ц ь *H.*—*klelzać*—келзаць, заклзваць (Карскі „Белорусы“ 145 стар.) дапушчае пахаджэнне гэтага слова ад *kieł*—„зуб“, але лічыць мажлівым і дапушчэнне аб запазычанні яго з усходу).

К е п *H. Д.*—(род. склон к п а), *kiep* (родн. склон кра)—дурань; адсюль і слова:

К ё п с к і й *H.*—*kiepski* кепскі, дрэнны.

О к ё н н и ц а *H.*—*okiennica*—ваканица, вакеньніца.

П е к ё л ь н ы й *H. Д.*—*piekielny*—пкельны (і некаторыя іншыя словы ад гэтага кораню).

С к е л з *H.*—наўскасяк, польскае *skielzet* крыва (Карскі „Белорусы“ 149).

С у к ё н к а *H. Д.*—*sukienka* сукенка, кабчае убраньне.

Ш к ё л к о *H.*—*szkiełko* шклячка.

Щ и г е л *H.*—*szczygieł* шчыгол (нямецкае *Stieglitz*, якое ўжываецца поруч з *Distelfink*).

Г мягкае перад *е* мы знаходзім у ўзятым ад ліцьвіноў слове р а ў г ё н я, літ. *gauginė*—страва з цеста і гароху („Белорусы“ Карскі стар. 131).

К мягкае перад *е* мы знаходзім і ў некаторых польскіх словах чужаземнага пахаджэння. Сюды трэба аднесці:

К ё л и х *H. Д.*—чаша, келіх, польскае *kielich*, нямецкае *Kelch*, лат. *calix*.

К ё л и ш е к *H.*—*kieliszek* чарка, кялішак.

К ё с к а *H.*—кашалёк, каліта, польскае *kieska*, туранскае *k'ésé*.

К и ш ё н ь *H.*—к и ш ё н я *H.*—кішэня; польскае *kieszę* ад тага-ж туранскага слова (Карскі „Белорусы“ стар. 153); ёсць і дзеяслоў к ё ш к а ц ь *H.*—зьмяшчаць, ня гледзячы на цеснату—рас. напихивать.

К и р м а ш *H.*—кірмаш польскае *kiermasz*, нямецкае *Kirchmesse* (там-жа).

К и р о в а ц ь *H.*—кіраваць; польскае *kierować* з нямецкага *kehren* (там-жа). У Дабравольскага таксама ёсць кировать.

У беларусаў пры адсутнасці націску *е* памякчальнае пасья *к* магло пераходзіць як бачым, у *і*. Некаторыя словы досыць няяснага пахаджэння.

Слова ш к ё л и ц ь *H.*—жартаваць, сьмяяцца, магчыма, знаходзіцца ў сувязі з *szkalować* аблаяць, але тут значэнне перайнакшана і чамусьці *е* стаіць на месцы *а*.

Слова к é з и к Д.—карлік, карапуз, таксама няясна па пахаджэньні. У літоўскім слоўніку Юшкевіча ёсьць дзеяслоў *kežėti*—расьці пры зямлі, каржукаваець, *rość rozłożysto, karłowato*; ёсьць і імя назоўнае *kėžas* або *kėžis*—каржукаваты, *karzel, drzewo gałęziste*.

Словы с к е п а ц ь Н.,—р а с к ё п Н.—Карскі адмаўляецца растлумачыць (Обзор“ стар. 76). Фонэтычнае тлумачэньне ў даным выпадку немагчыма знайсці. Уплыў з боку слова=расійскаму к о п а т ь, нашаму сучаснаму к а п а ц ь—мала праўдападобны з прычыны таго, што гэтыя словы розныя па значэньні.

Слова к é к и Д.—у сэнсе „як, таксама, як“ ня трудна раскладваецца на *как+и*, але галоўная перашкода знаходзіцца ў тым, што памякчэньне *к* усё-ткі-ж застаецца незразумелым. Самае слова *как*—расійскае (у беларусаў: *як*). Дзеля гэтага ў беларускай мясцовасьці (Рослаўскі павёт) яно зьяўляецца расізмам.

Дзеяслоўныя дыялектычныя формы п я к é ш, л г е ш (Карскі „Обзор“ ст. 76) ёсьць, зразумела, вынік уплыву 1-ае асобы адзіночнага ліку і 3-ае асобы множнага ліку: п я к ў, л г у, п я к ў ц ь, л г у ц ь; таксама, як упывам аналёгіі трэба тлумачыць і п я ч и, с я ч и (замест *ц* зьявілася *ч* у загадным ладзе), толькі там аналёгія ішла ў іншым напрамку, г. зн. не *да* слоў, якія мелі фонэтычна гук *ч*, а *ад* гэтых слоў. Але ўсё гэта адносіцца ўжо да морфолёгіі, а не да лексыколёгіі. Імя назоўнае, утворанае ад дзеяслова,—м о ж ё н н е Н.—магчымасьць, сіла, вынікла з больш старадаўняга м о ж ё н н е пад упывам некаторых форм дзеяслова *магчы*.

4) Памякчэньне зубных зычных і груп „задняпаднябенны гук+т“.

Найбольш характэрнай адзнакай розных славянскіх моў зьяўляюцца рознастайныя вынікі, атрыманыя ад праславянскіх **dj, *tj*, а таксама і ад груп **kt, *gt*, якія знаходзіліся перад памякчальнымі галоснымі гукамі.

Раней за ўсё нас цікавіць пытаньне аб тым, ці мажліва лічыць рэшткаю агульна-славянскае старасьветчыны беларускія формы *виджу, раджу, хаджу, ураджа́й*. Бязумоўна, што ва ўсходніх славян раней за той час, у які зьявілася *ж* было *dž* (як і ў чэха-славакаў раней, чым зьявілася *z* было *dz*). Але ці захавалася ў беларусаў і ўкраінцаў агульна-ўсходня-славянская старасьветчына, або, мо, *дж* (*dž*) зьявілася замест ужо фонэтычна вынікллага *ж* (*ž*) пад упывам слоў, родных па карані. У сваім „Обзоре“ (стар. 64) Я. Т. Карскі прыводзіць цэлы шэраг прыкладаў на *дж*: *гважджу́, дбжджик, виджу́, гляджу́, суджу́, догоджу́, пажджи́, пахаджа́ци, сяджу́, вы́жджа́я, жджё́, пахаджа́ючы*—і робіць дапушчэньне, што гэтая зьява, магчыма, вынікла на глебе яшчэ агульнаславянскай, а ў беларусаў ёй толькі нададзена цвёрдае адцэньне. У сваіх „Белорусах“ (стар. 102) Я. Т. Карскі гаворыць ужо не аб глебе агульнаславянскай, а толькі аб агульна-рускай (па нашай тэрмінолёгіі—агульнай усходня-славянскай) і гэтак дапушчэньне прызнае менш праўдападобным, чымся дапушчэньне аб упыве аналёгіі. Некалькі незразумелай зьяўляецца тая акалічнасьць, што атрымалася а ф р ы к а т а, г. зн. зьлітае злучэньне *дж*. Дзеля гэтага трэба дапусьціць аналёгію тых форм, дзе была афры-

ката *дз* мяккае: *віджу, відзіш, хаджу́, хódзіш, ураджай, урадзі́ць*.

Українскія-ж формы з афрыкатаю *дж* усё-ткі не падыходзяць пад тлумачэнне аналёгіяю форм з афрыкатаю *дз* мяккае, бо украінцы ня дзекаюць. Паміж іншым, гаварыўшымі асобамі наагул адчувалася што *дж*—гук блізкі да *д* і дзеля гэтага, ў выніку прыстасавання *ж* да *д*, магло атрымацца *дж*. (а самае *дж* магло быць ва ўсходніх славян у даную эпоху ня толькі ў запазычаных словах, але і ў выніку прыстасавання гуку *ч* да далейшага звонкага зычнага пасья таго, як *ь* паміж імі зьнік).

Іншаславянскі ўплыў на лексыколёгію беларускае мовы, іншаславянскія рысы ў фонэтыцы запазычаных слоў вельмі ясна выказваюцца ў зьяўленьні замест усходня-славянскіх *ж* і *ч* (*ž* і *č*)—іншых гукаў, гэта значыць—*жд* і *шч* (*žd* і *šč*)—у словах, запазычаных з царкоўна-славянскае мовы, і *дз* і *ц* (*dz* і *c*)—у словах, запазычаных ад палякаў.

Прывядзём цяпер словы з заходня-славянскімі вынікамі праславянскіх груп **dj*, **tj* і **gt*, **kt* перад памякчальнымі гукімі (што пішацца *gt'* *kt'* у прынятай мною транскрыпцыі).

В т р е н ц а ц ь ц а *Н.*—*wtrącać się* умешвацца (аднак ёсьць і *у т р а н ч а т ь с я Д.*).

В ы с ь я ц а ц ь *Н.*—*wyświęcać* пасьвяцаць у папы.

З а л е ц а ц ь *Н.*—раней паведамляць; *zalecać* рэкомандаваць.

Л а ц н я т ь *Д.*—адшукаць найлепшы (найлягчэйшы) спосаб; *łascić*—палягчаць што-небудзь, дапамагаць чаму-небудзь.

Л а ц н а ц ь ц а *Н.*—зыйсьціся з кім-небудзь. Карскі („Белоруссы“, стар. 148) ставіць гэтае слова ў сувязь з польскім *łaspu* лёгкі, нятрудны; мажліва, „лацна́цца“ мела значэнне „лёгка і неразважна знаёміцца“, а потым атрымала сэнс: „наладжваць знаёмства“ або „уступаць у таварыскія адносіны“.

М а ц о х а *Н.*—*masocha* мачыха, слова мала ўжыванае.

М о ц *Н.*—*moć* моц, сіла; ёсьць *мóцны й Н.*—*moćny* моцны, здаровы—і іншыя словы ў Насовіча, а ў Дабравольскага *мацо́ва т ь с я* (і *ма́цуш і т ь с я*)—працаваць як мага; польскае *тосова́ць się* дужацца, стаяць супраць каго-небудзь

Н о ц л é ж н и к *Н.*—*pościeżnik* начны пастух.

О б ѣ ц о в а ц ь *Н.*, о б ѣ ц а ц ь *Н.*—*obiecywać, obiecać* абяцаць. У Дабравольскага ёсьць слова *о б ѣ щ а́н к а*—абяцаньне, але ў прыкладзе мы бачым *о б ѣ ц а́н к а*; *о б ѣ ц а́н к а* ёсьць і ў Насовіча

О з л а ц а ц ь *Н.*—*ozłacać* азалочваць.

П о л и ц а ц ь *Н.*—*polecać* аддаваць асабіста пад нагляд, пад апеку каму-небудзь.

П о с ь я ц а ц ь *Н.*—*poświęcać* крапіць сьвятою вадою; пастаўляць у папы.

П р а м и з *Д.*—паміж; чэскае *mezi*, польскае *między*.

П р о х а́ д з к а *Н.*—(ёсьць і *п р о х а́ ж к а Н.*)—*przechadzka* праходка (параўнаць і дзяслоў *przechadzać się* праходжвацца, шпацыраваць).

С у д з б н ы й *Н.*—*sądzony* суджаны, які быў вызначаны лёсам.

С х а́ д з к а *Н.* (ёсьць і *с х а́ ж к а Н.*), *schadzka* сход, зго-

да, змова, „стачка“ (параўнаць таксама дзеялоў *schadzać się* схадзіцца).

Сюды трэба аднесці і слова, якое часта ўжываецца: нэндза—бедната, убоства, жабрацтва, і якое мне часта здаралася чуць, але я ня мог адшукаць яго ў слоўніках Насовіча і Дабравальскага.

Некаторыя словы патрабуюць тлумачэння.

Словы лацняць, лацняцьца, таксама як і польскія *łaspic* і *łaspu*, маюць *ц* з **tj*. Гэтакі вывад мы робім з тэй прычыны, што ў польскай мове існуе слова *łatwy* лёгкі, дзе ў карані ёсць *t*. Такім чынам слова *łaspu* вытвараю я ад **łac* (якое, здаецца мне, існавала калісьці, але пасля зыкліла) таксама, як ад вядомага і цяпер слова тос утворана тоспу.

Залецаць *H.*—*zalecać* і поліцаць *H.*—*polecać* маюць *t* у карані, як гэта відаць са слова *zaleta* „каштоўная ўласцівасць“, „добрая якасць“, а адгэтуль і „паважаньне“, „пашана“.

Слова прамяз *D.*—нагадвае нават ня польскае *między*, а чэскае *mezi* паміж (мяз *ā* папольску *miedza*, а пачэску *meze*). Гэтае слова, магчыма, мае яшчэ адну асаблівасць (якая вышэй ужо зазначана)—гэта сьцісканьне *e* ў *i* (што для Смаленскага павету, які не мяжуе з украінцамі, досыць дзіўна). Словы уроджай—ураджай, походжае—пахаджае, адзначыў Карскі („Обзор“, стар. 74); цуд—рас. „чудо“ і бвоц—„плод“, ён-жа прыводзіць на старонцы 165 сваіх „Белоруссов“. Адначым цікавыя факты посвяцаць, высвяцаць, судзобны—тут ёсць памягчэнне зубных на польскі лад, але—адсутнасць сьлядоў польскіх рэызмаў.

Слова страцэнне *H.*—па значэнню тое самае, што і польскае *stracenie* смяротная кара, але мае *ц* мяккае (бо іначэй цяпер пісалася-б страцэнне, ды і—у Насовіча было-б страцэнне з *э*, хоць і бяз *ь*). Дзеля гэтага данае слова не паказвае на праславянскае **tj*, а ёсць новатвор пад уплывам траціш і інш. гэткіх форм. Трэба часамі мець на ўвазе мажлівасць чыста выпадковага падабенства з вынікамі даўнейшых **dj*, **tj*, **gt'*, **kt'*.

Слова праца Карскі заразумела, выводзіць ад польскага *praca* („Белоруссы“ ст. 156), а гэтае апошняе вытварае ад грэцкага дзеяслова *πράσσω*, *prāssō* (раблю, выконваю), хоць і ня ведае, якім шляхам слова перашло ад грэкаў да палякаў. Ад гэтага слова ёсць шмат утвораных слоў: працоваць *H.*—*pracować*—працаваць, працовіты *H.*—*pracowity*—працавіты і інш. Некаторыя вучоныя зьбліжаюць *praca* з лацінскім словам *portio* доля, удзел у чым-небудзь.

Мацаць *H.*—польскае *masać*; абодва словы азначаюць абмацваць; ёсць грэцкі дзеяслоў *μαίωμαι*, *maíōmai* абмацваю, ёсць і імя назоўнае *μάστιξ*, *māsta* дасьледваньне, якое, бяспрэчна, знаходзіцца ў сувязі з дзеясловам *μαίωμαι*, *maíōmai*; францускі дзеяслоў *masser* або *masser* „паціраць цела“, прадстаўляе значнае падабенства з надворнага боку да слова *masać*, але зноў-жа трудна выявіць шляхі, па якіх маглі-б гэтыя словы перайсці да палякаў—пытаньне застаецца адчыненым.

Слова шляхціц апошняе *ц* мае са старадаўняга **tj*; такім чынам польская фонэтычная асаблівасць зьяўляецца ва ўстаўцы (а ня ў карані, які запазычаны са старадаўняе нямецкае мовы—*slahta*).

Слова шляхціц у беларусаў мае дзіўны роўналежнік у вобразе слова „ма́хціц“ *H.*—у пасловіцы „шляхціц—махціц, кундаляў

сын“, і ў выразах, як напрыклад: „Ой, ты хорошы махіці!“ „Махіці“, магчыма, знаходзіцца ў сувязі з словам „māxir“—абманшчык, якое ўтварылася ад разгаворнага яўрэйскага Macher=рас. „делец“.

У беларусаў і ўкраінцаў ёсць шмат прозвішчаў з канчаткам—іч. Польскія прозвішчы і іншыя іменны назоўныя з гэткам канчаткам (panicz, królewicz) трэба тлумачыць усходня-славянскім уплывам.

Слова **ни ц о в а ц ь Н.**—пераварочваць, можна звязаць з **ниц Н.** і з расійскімі словамі: „ниц“ і „ничком“; як імя назоўнае, **ниц Н.**—значыць „знанка“, „вываратны бок якое-небудз тканіны“; папольску ёсць піса знанка, пісować, пераварочваць, ліцаваць. **Ц** у гэтым слове не зьяўляецца заходня-славянскаю асаблівасцю: беларускае і расійскае **ниц** паходзяць ад караню **ник**. (Дзеясловы: блрс. узы́наць, зы́наць і расійскія—возникать, поникать і г. п. маюць гэты-ж самы карань).

Слова **п э ц к а ц ь Н.** на **п э ц к а ц ь Н.**—на **п э ц к а т ь Д.**—ляпіць глінаю, мазаць, пэцкаць—ня зусім ясна. Расійскае **п а ч к а т ь**, знаходзіцца, мусіць, у сувязі з словам **п а к о с т ь** (гэтае слова вядома і беларусам, і ўкраінцам, і палякам, і іншым славянскім народам). Але **п э ц к а ц ь** ня выводзіцца з караню *рак. Дзея гэтага трэба прыняць пад увагу дапушчэнне Насовіча, што беларускае **п э ц к а ц ь** ёсць слова гукапераймальнае (перадае шлёпаньне мокрае гліны, або гразі аб падлогу). Таксама і **п у ц а й л а Н.**, **п у ц у к о в а т ь й Н.**—хоць і адпавядаюць польскаму **puszowaty** пушаты, тоўстаморды, але, магчыма, прадстаўляюць толькі некаторае супаданьне; у аснове абодвух слоў можа быць перайманьне гуку, які ўтвараецца ад надзіманьня шчок і выпускання потым наветра з роту. Бясспрэчнае беларускае гукаперайманьне ёсць у слове **ц м о к а ц ь Н.**—дзый расійскае **ч м о к а т ь** зьяўляецца гэтак сама гукаперайманьнем.

У некаторых беларускіх гаворках ёсць асаблівасць, якая зьбліжае іх з часткаю паўночна-расійскіх дыялектаў—замена агульна-ўсходня-славянскага **ч** цераз **ц** і наадварот; **ч а р с т в о**, **м а ц ы х а**. Я. Т. Карскі дапушчае, што ў сівай старадаўнасьці ў паўночна-расійскіх гаворках утварылася супадзенне гукаў **ц** і **ч** у адзін гук, падобны да сучаснага польскага **с**. Потым з гэтага гуку разьвіліся другі раз **ч** і **ц**, але не заўсёды на даўнейшых мясцох. А. А. Шахматаў ставіў і гэтую рысу ў сувязь з ляскім уплывам, але нават і па яго дапушчэнні тут быў уплыў ня большасці польскіх гаворак (дзе захоўвалася розніца паміж **sz** і **s**), а так званых дыялектаў з **mazurowaniem**. У гэтых апошніх дыялектах, сапраўды, згубілася розніца паміж шыпячымі і сычачымі гукамі, (але гэтакія словы, як **tasosha**, зразумела, усюды ў палякаў маюць старадаўняе **s** па заходня-славянскай фонэтыцы, а ня новы мазурскі сычачы гук. Як бы там ні было, а трэба строга адрозьніваць такія факты, як **м а ц ы х а**, ад запазычаных у палякаў слоў тыпу **м а ц о х а**, у якіх націск сьведчыць аб польскім паходжэнні.

Старадаўняе царкоўна-славянскае **шт** (št), калі трапіла да ўсходніх славян, не перашло ў іх ў **щ**, але **жд** засталася бяз зьмены.

В о з м у щ а ц ь Н.—гневаць, абураць.

М о щ и Д.—худое цела.

Н а в а ж д е н и е Д.—ў сэнсе „напасць“, „мана збоку нячысьціка“.

Н е м и н у щ е *Н.*—нямінуча.

А б и д я щ і й *Д.*—нездаволены; той, што крыўдзіцца.

А б и ж д о н и к *Д.*—пакрыўджаны.

А б х о ж д э н н е *Н.*—рас. „поведение“—трыманьне, абыходжаньне.

О б ъ щ и в а ц ь *Н.*—абяцаць.

П л а ж д э н і е *Д.*—патомства, парода, гатунак.

П о в р е ж д ё н *Д.*—пашкоджаны наагул, галоўным чынам—з сапсутым розумам.

П о г и б л ю щ і й *Н.*—той, што загінуў, загублены.

П о д а я щ і й *Н.*—п о д а ю щ і й *Д.*—добрачынны; той, што дае міласьціну.

П р а м ё ж д а *Д.*—паміж.

П р и р о ж д э н и е *Д.*—нараджэньне, род, парода.

С т р а ж д а т ь *Д.*—страдаць, мучыцца.

Т в о р я щ і й *Н.*—які дарыць убогаму, дае міласьціну; добрачынны.

Т м у щ і й—шматлікі.

У м и р у ш і й *Н.*—сьмяротны.

У р я ж д а *Д.*—у р и ж д а *Д.*—школа, зробленая знарок (контамінацыя слоў: врѣждениє і враждѣ).

У т в и р ж д а т ь *Д.*—узмацоўваць, абараняць.

Асобна паставім слова т р о ж д ы *Н.*—(ёсьць і т р о ж д ж и *Н.*—поруч з т р о й ч и н і т р і й ч и *Н.*—фонэтыка гэтых слоў ня зусім ясная. Што датычыць слова т щ і й *Н.*—„той, які не пад’еў“,—то зьвяртае нашу ўвагу выпадзеньне глухого гуку. Гэтае слова адпавядае старадаўняму-царкоўна-славянскаму тьшти и і польскаму *szczy*. Сербскае „ташти“ паказвае, што тут ня было праславянскага * *tj*, а было, мусіць, **skj*; параўнаць расійскае слова т о с к а.

Выпадзеньне глухіх наагул вельмі перайнакшвае выгляд слова; напрыклад, ад слоў, адпаведных старадаўнім царкоўна-славянскім чьстьнотѣ, без-чьстьнѣ-и у палякаў зьявіліся: *spot*, у сэнсе: „добродетель“, несапсаванасьць, непарушнасць, *bezesp*у ганебны, а потым перайшлі і да беларусаў (адзначаны і ў слоўніку Насовіча).

У нашым пераліку слоў са *щ*, якое паходзіць ад праславянскага * *tj*,—зьвяртае на сябе ўвагу шмат форм ад дзеяслоўных прымет. Трэба, усё ткі мець на ўвазе наступнае. У беларускай літаратурнай мове часам ужываюцца дзеяслоўныя прыметы з правільным усходня-славянскім адбіткам праславянскага * *tj*, гэта значыць—з гукам *ч*, а ня *щ*, як у расійскай літаратурнай мове.

Такім чынам беларуская дзеяслоўная прымета на щ і й—зьыва рэдкая (дзея гэтага і адзначана ў слоўніках Насовіча і Дабравольскага, якія, зразумела, не павінны былі адзначаць усе формы дзеяслоўных прымет).

Апрача таго трэба заўважыць, што ў жывой мове ўсходніх славян таксама, мусіць, і ў палякаў—больш за ўсё ўжываецца *participium perfecti passivi*, іншыя-ж дзеяслоўныя прыметы ня вельмі ўжываюцца. Асабліва гэта мае значэньне для беларусаў і для ўкраінцаў.

Зьвяртае на сябе ўвагу у м и р у ш і й *Н.*—Ці ня ёсьць гэта спроба ўтварыць *participium futuri*, якое, сапраўды, часам было-б вельмі патрэбна? Значэньне „сьмяротны“ не супярэчыць гэтаму да-

пушчэньню, але дзеля чаго тут не стаіць больш правільнае
* у м р ў щ і й?

Поруч з гэтым ёсьць і *participium praesentis* у м и р а ю ч ы *H.*— з нормальным усходня-славянскім *ч* (ѣ).

У беларускіх слоўніках зусім не адзначана формаў дзеяслоўных прымет з польскім *ц* (с). Гэта і ня дзіва, бо, як мы ўжо толькі што казалі, палякі і самі мала ўжываюць *participium praesentis activi*, (у палякаў зусім знікла адпаведная форма залежнага стану).

5. Зьяўленьне *j* на месцы *ć, dź, ś, ź, ń* перад *sk, c, cz* і *rz*— гэта ёсьць тыповая асаблівасьць польскае фонэтыкі. Я. Т. Карскі („Обзор“, стар 58) гаворыць наступнае: „*й* стаіць на месцы *o' i m'* у сугалосьці *йц* з старацаркоўнага дыц і тыц: м а л о й ц б м (з м о л о д'ц о м—младцемъ III, 102 Леп., о й ц а (з отця) III. 707. Барыс. Б. 56, 12 (назоўны а й ц' а ц утвораны пад уплывам залежных склонаў і зьяўляецца плодам прыстасаваньня назоўнага да іншых бяз уступак з іх боку), м о л о й ц ы Б. 1. 2., м о л о й ц у Б. 146. 1., р а й ц ы=радыцы (советники) слова, якое заўсёды ўжываецца ў старадаўніх граматах, ср. Р. О. 210. Зьява гэтая распаўсюджана па ўсёй тэрыторыі беларусаў. Аналёгічную зьяву бачым і ў польскай мове“.

Такім чынам Карскі ў сваім „Обзоре“ лічыць падобныя факты не полёнізмамі, а толькі зьявымі аналёгічнымі некаторым фактам польскае фонэтыкі. Калі мы заглянем у больш позьнюю працу Карскага „Белоруссы“, то знойдзем на старонцы 165 паказаньне на тыя зьявы, якія можна, па думцы аўтара, лічыць полёнізмамі. Аб гэтых фактах, як „айца“, „малайца“,—нічога не гаворыцца.

Раней, чым падумаць аб тым, ці зьяўляюцца гэтыя факты полёнізмамі, ці спрадвечнай беларускай спадчынай ад старасьветчыны—асаблівасьцю радзімічаў, якія прышлі ад ляхаў,—складзём пералік падобных фактаў па нашых слоўніках (уласна кажучы, па Насовічавым слоўніку, бо ў Дабравольскага гэтых фактаў няма).

В о й ч е н ь к а *H.*—(ёсьць і о й ч е н ь к а) *H.*—бацюшка.

В о й ч и м *H.*—ojczym—атчым.

З б р о й н о *H.*—zbrojno, zbrojnie узброена (broń зброя) польское zbroja і беларускае „зброя“ зьяўляюцца вытварамі (ужо больш новымі) ад „збройно“, zbrojnie і гэтаму падобных слоў ў выніку няправільнае этымолёгізацый.

З д р а й ц а *H.*—zdrajca здраднік (*d* эўфонічнае або мілагучнае ўстаўлена паміж *z* і *r*, таксама, як у старадаўніх царкоўна-славянскіх словах раз-д-рѣшати, Із-д-раиль; у расійскай прастанароднай мове мы маем с-т-ражение, н-д-рав, дзе *m* і *d* таксама эўфонічныя¹).

М о л о й ч и к *H.*—польскае młojczyk замест *młodźczyk—малойчык мае ўсходня-славянскае поўнагалосьсе.

М о л о й ч и н а *H.*—маладчына, малайчына.

М ь й с ц е *H.*—miejsce (у Насовіча на канцы напісана *e*, а ня *э*, але, мусіць, гэта недагляд, бо ў прыкладзе сказана: лежыць не на сваём м'яісцу. „У“ паказвае на цьвёрдасьць „ц“¹).

О й ц а *H.*—(родны склон ад слова о ц е ц) *H.*—ojca—айца.

Р а й ц а *H.*—rajca=рас. „советник“, „советчик“; той, хто радзіць. Пад уплывам рајса зьявілася і раіс раіць поруч з нормальным radzić. І ў беларусаў ёсьць р а й ц ь *H.* і р а д з и ц ь *H.*—Пад уплы-

вам ојса зьявілася і ојсіес (замест старога осіес), у беларусаў таксама ёсьць а й ц ё ц (Карскі „Обзор“, стар. 58).

Цікавае слова *miejsce*; у старадаўня-царкоўна-славянскай мове было-б * мьстьце. Слова падобнага выгляду, магчыма, у старадаўняй польскай мове дало спачатку* *mieśće*, потым з прыпадабленьнем *ś*, папярэдняму *ś* (іначай кажучы—з упрошчаньнем афрыкаты *ś* у *ś*) зьявілася* *mieśće*, а потым першае *ś* перашло ў *j*, а другое зрабілася цьвёрдым—„зацьвярдзела“ пад уплывам наступнага цьвёрдага *s* і зьявілася *miejsce*. Такія факты ў беларускіх гутарках, як т р э й ц і (=трэці) н а р э й ц ы (=на рэчцы),—дазваляюць прызнаць вышэй апісаную зьяву не наноснаю, а чыста-беларускаю.

6. Памякчэньне губных зычных без дапамогі *l* (пры даўнейшай ётацы).

Па гэтым пункце паміж славянскімі мовамі існуюць рознагалосьці. Заходнія славяне, большая частка баўгараў і меншасьць дыялектаў старадаўняе царкоўна-славянскае мовы памякчаюць губныя зычныя гукі без дапамогі *l*. Усходнія славяне, а таксама серба-харваты, славенцы, некаторая частка баўгараў (у Македоніі) і большасьць дыялектаў старадаўняе царкоўна-славянскае мовы маюць памякчэньне губных зычных гукаў пры дапамозе мяккага *l*.

У беларусаў ва многіх выпадках адсутнічае *l* і губныя памякчаюцца беспасрэдна. Наўрад, ці можам мы дапусьціць думку аб уплыве тых дыялектаў царкоўна-славянскае мовы, дзе было зьмякчэньне губных без дапамогі *l*, асабліва з тэй прычыны, што ёсьць словы, якія маюць, наагул гаворачы, не царкоўна-славянскую фонэтыку, і якія прадстаўляюць зьмякчэньне губных зычных без дапамогі *l*.

Лепш дапусьціць уплыў польскае мовы, дзе прыклады зьмякчэньня пры дапамозе *l* надта рэдка сустракаюцца: *czapla* цапля, *grobła* „грэбля“, *pietowłę* маладзенец, *rapła* балбатун, *szabla* шабля і *kropła* капля, кропля (параўнаць *kropić*; у найстарадаўнейшых тэкстах мы ўсё-ткі бачым ня *kropłe*, а *kropię* кроплі).

Дый гэтыя словы ня ўсе аднолькава пераканаўчыя: напрыклад, хоць *szabla* параўнальна з баўгарскім с а б я і мае гук *l*, але пытаньне яшчэ ў тым, ці не адбылося ў баўгараў выпадзеньне пад уплывам іншых слоў з беспасрэдным зьмякчэньнем. Бо панямецку сабля—*Säbel*, *Sabel* з гукам *l*. Таксама і *rapła*, хоць ў сьвядомасьці тых, хто гаворыць, магчыма, зьязваецца з рара—разінуты рот, але Карскі паказвае на італьянскае *babbolare* і ангельскае *babble*, як на верагодныя крыніцы запазычання.

Возьмем цяпер беларускія словы, дзе адсутнічае элевае памякчэньне:

Благословенный *Д.* благословенье *Д.* — (бяз *l* і ў царкоўна-славянскай мове).

Задзівёны *Н.* *zadziwiony* здзіўлены.

Заспосабёны *Н.*—дапамога, дастаўка патрэбных рэчаў.

Заспособёны *Н.*—забясьпечаны дастаўленымі рэчамі.

Збавёны *Н.*—*zbawienie* збавёны *Н.*—*zbawiony* выраставаны.

Згубёны *Н.*—*zgubiony* згублены.

Зёме *Н.*—(слова ніякага роду) зямля; польскае *ziemia* і чэскае *zeme* роду жаночага і адпавядаюць нашаму „зямля“.

Земяк *Н.*—земляк, земячка *Н.*—зямлячка.

З е м я н е *H.*—рольнікі, земляробы, *ziemiańin* земляроб, але больш у сэнсе: земляўласнік, землеўладар.

З м а р т в ё н н е *H.*—*zmartwienie* засмучэнне.

З м а р т в ё н н ы й *H.*—*zmartwiony* засмучаны.

З ь я в ё н н е *H.*—*zjawienie* богазьняўленне.

К у к о б б е н ы й *H.*—выхаваны з дзіцячых год, усьпешчаны: к у к о б е н н е—выхаванне з дзіцячых год.

Н а п р а в е н ы й *H.*—*parawiony* падчынены, адрэмантаваны.

О б л ю б ё н е ц *H. Д.*—чалавек, якога кахаюць; каханак; польскае *oblubieniec*.

О б л ю б ё н и ц а *H. Д.*—каханка; жанчына, якую кахаюць; польскае *oblubienica*.

О б л ю б ё н ы й *H.*—польскае *oblubiony*—аблюбёны, каханы.

О т л у м ё н ы *H.*—*otłumiony* збыты з панталыку, збянтэжаны.

П о д м о в е н ы й *H.*—(ёсьць і п о д м о в л е н ы й *H.*)—*podmówiony* падгавораны, намоўлены.

Р а з с л а б е н ы й *H.*—расслабены, аслабелы.

Р о б ё н н е *H.*—*robienie* праца, падрыхтоўка чаго-небудзь.

Р у б я к *H.*—„жупан“; старадаўняе царкоўна-славянская ржбиште (што польскаю графікаю пісалася-б* „*rabiszte*“) дрэнная адзежа і польскае *rabek* тонкая тканіна, хустка—паказваюць на агульна-славянскі карань **rb*, адкуль нормальна павінна было-б зьявіцца *„рубляк“ у ўсходніх славян. Ад таго-ж самага караню ўтварылася і р у б ь е *ржбіе (г. зн. **rabije* рас. „рубішче“ з царк. слав.—рызьзе, дзе элевага змякчэння і не павінна быць).

С п о с о б ё н н е *H.*—*sposobienie* дастаўка спосабу к чаму-небудзь.

С п о с о б ё н ы й *H.*—*sposobiony* той, што атрымаў напрамак да чаго-небудзь.

С ў м ю ч и с ь *H.*—(дзеяслоўнае прыслоўе ад с у м и ц ь ц а *H.*—сумнявацца) маючы сумненне.

У в е л ь б я ц ь *H.*—*uwielbiać* надта паважаць, выхваляць.

У л а т в е н ы й *H.*—*ułatwiony* палегчаны да ўжывання.

У л ю б ё н е ц *H.*—*ulubieniec* каханак; у л ю б ё н к а—каханка.

У л ю б ё н ы й *H.*—*ulubiony*—улюблёны, закаханы.

У с т а в ё н ы й *H.*—*ustawiony* устаноўлены.

У т р а п ё н ы й *H.*—спалоханы; польскае *utrąpiony* прыгнечаны горам.

У т р а п ё н н е *H.*—перапалох, утрапенье; польскае *utrąpienie* мука, маркота, гора.

Ч ў б е н ы й *H.*—*czubiony* пацяганы за валасы.

Щ ё п е н ы й *H.*—*szczepiony* шчэплены, прышчэплены.

Некаторыя словы ня ўключаны ў гэты пералік. С ц ё р п и в а ц ь *H.*—можна лічыць зусім нормальным і для ўсходніх славян утварэньнем шматразовага трывання ад ц е р п ь ц ь *H.* (калі і тут замест *ь*). Наадварот, расійскае с т ё р п л и в а т ь можна прызнаць падлеглым уплыву аналёгіі з боку формы 1-ае асобы адзіночнага ліку цяперашняга часу дзеяслова т е р п ё т ь—т е р п л ю.

Ц е р п ё н ы й *H.*—цярплівы, мае аномалію, але ня ў сэнсе адсутнасці *л*, а ў сэнсе няправільнага пашырэння *е* (якое паходзіць ад старадаўняга *ь*) у *ё* (о памякчальнае). Падобныя зьявы назіраюцца

ў палякаў: piosnka, piosenka, у расійцаў: звёзды, гнёзда, запечатлён і г. д., у беларусаў: гнёзды, асьлёп, пабёг (Карскі „Обзор“ стр. 32). Такім чынам церпёны й, адпавядае, старадаўняму царкоўна-славянскаму тръпльнь-и, прѣ-тръпльнь-и. У палякаў у складаных дзеясловах: wycierpiou, ścierpiou мы бачым participium perfecti passivi новага ўтварэння пад уплывам аналёгіі з боку большасці дзеясловаў. Магчыма, і ё ў слове церпёны й з’явілася пад польскім уплывам.

Сярод вышэйпаданых слоў значную большасць складаюць participia perfecti passivi і іменні назоўныя на—н ь не, адным словам, скланяльныя часткі мовы, утвораныя ад дзеясловаў. Ёх настолькі шмат, што абавязковы характар элевага памякчэння ў падобных выпадках (якое ў іншых абставінах абавязкова неабходна для беларускае мовы) падлягае сумненню.

Для некаторых слоў я не знашоў адпаведных ім у польскай мове, што яшчэ больш ускладняе справу.

Я. Т. Карскі („Белоруссы“, стар. 165) дарэмна шукаў такое з’явы, што была-б уласцівая для польскай фонэтыкі ды прытым назіралася-б і ў беларусаў, калі і не ва ўсіх словах з тым ці іншым праславянскім гукавым комплексам, то хоць у якой-небудзь групе слоў; у даным выпадку мы маем палажэнне досыць блізкае да гэтага. У вышэйпаказаных, утвораных ад дзеяслова формах элевае памякчэнне нельга прызнаць абавязковым для беларускае мовы. Гэткія словы як кукóбены й *Н.*—кукóбенне *Н.*—(ад дзеяслова кукóбиць), разсла́бены й (ад разсла́биць) *Н.*—словы зусім ня польскія—ня маюць элевага памякчэння.

Ці няма магчымасці бачыць тут рэшту ляскіх рыс, якія ўнесены ў беларускую мову радзімічамі?

Пытаньне застаецца пакуль што адчыненым.

7. Захаваньне злучэнняў: *дл, гл, гн.*

Уласна кажучы, мы маем тут справу з агульнаславянскаю старасьветчынаю. Дзеля гэтага трэба мець на увазе дзье магчымасці: альбо ў беларусаў, а ў некаторых выпадках і ў украінцаў захавалася агульнаславянская старасьветчына, альбо яна ў іх згубілася (яшчэ ў агульнаславянскі пэрыёд) і потым была імі адноўлена. Адноўленьне гэтае магло ўтварыцца шляхам перайманьня ў адных слоў другімі ў межах данае мовы, альбо пры ўдзеле іншых родных моў, якія адпаведным чынам уплывалі.

Калі мы знаходзім, напрыклад, у слоўніку Дабравольскага словы: *двигнуть і двигнуться*, а ў расійскай мове маем словы „двинуть“, „двинуться“, то ці павінны мы прыцягваць да справы польскія *dźwignąć, dźwignąć się* рушыць, рушыцца, *dźwignia* вагар і старадаўняе царкоўна-славянскае *дъвигъижти* (г. зн. **dъvigъnōti*)? Ці абавязкова трэба нам поруч з расійскім *participium perfecti passivi* *д в и н у т ы й* ставіць сэрбскае слова—*дигнут*? Альбо мы можам бачыць у даным выпадку не захаваньне праславянскае старасьветчыны і ня ўплыў адных моў на другія, а вынік дзеяння аналёгіі, што аднавіла праславянскую форму ў некалькіх славянскіх мовах пры варунках поўнае незалежнасці гэтага процэсу ў розных мясцох?

Бо і ў расійцаў ёсьць „прыгну́ть“, „дрб́гну́ть“, што хоць вельмі павярхоўна, усё-такі можна тлумачыць уплывам слоў „прыгаты“, „судороги“

і г. д., але далёка лепш думаць аб розным фонэтычным складзе расійскіх прыгнуць і дробгнуць з аднаго боку і дзвінуць і тронуть—з другога, (прысутнасьці і адсутнасьці даўнейшага ь).

Цікава, паміж іншым, што і *д* выпадае: кинуть, взглянуть. Выключэнні, як *боднуть*,—вельмі рэдкі.

Прывядзем усё-ткі некалькі выпадкаў, дзе злучэнне *гн* мае гістарычную падставу.

Апрача вышэйпаказаных дзвігнуць *Д.*, дзвігнуться *Д.* ёсьць яшчэ протягнуць *Д.*—працягнуць, прадоўжыць, польскае *przeciągnąć* (розніца толькі ў прыстаўцы) абазначае—перацягваць і працягваць; ёсьць і проста цягнуць *Н.*—папольску *ciągnąć*—цягнуць і інш.

Ёсьць слова, якому няма адпаведнага ў літаратурнай расійскай мове,—смягнуць *Н.*—смагнуць на сонцы, ад слова *смяга* *Н.*—(ёсьць і *смага*) *Н.*—сухасьць на губах, прагненьне.

У словах стыгнуць *Н.*, простыгнуць *Н.*—(параўнаць польскія *stygnąć, przestygnąć*). мы маем *г* без гістарычнае падставы, на што паказваюць словы з некалькі іншым відам таго самага караню: студзіць *Н.*—студзіць, дуць на што-небудзь, каб зрабіць халаднейшым. і студить *Д.*—ахалоджваць, праветрываць, польскае слова *studzić* студзіць і *studnia* калодзеж. Тым ня менш гэтае *г* папала нават і ў другі дзеяслоў ад таго самага караню—стыгци *Н.*—які мае значэнне „ахалоджвацца“. Зразумела, тут ня можа быць і гутаркі адносна захавання праславянскай старасветчыны.

Стогнуць *Н.* і стогнаць *Н.*—(таксама, як і ўкраінскае стогнати) маюць *г* без гістарычнае падставы—ў выніку пераймання ад іншых дзеясловаў, дзе *г* магло па праве зьявіцца (дзвігнуць, цягнуць і г. д.).

Стылыі (бяз *г*)—халодны. Але поруч з гэтым ёсьць і прастыглыі *Н.*—і настыглыі *Н.*—прастыглы; яны наўрад-ці абышліся без уплыву з боку польскіх слоў *przestygły, wystygiły* і г. д. Мы маем усё-ткі і слова остыглыі *Н.*—засохлы, пры якім не знаходзіцца польскага слова роднага караню, але, магчыма, тут ёсьць уплыў з боку „простыглыі“, бо некаторыя суадносіны адчуваюцца тут у значэнні.

Слоў з *дл* у мяне адзначана таксама мала: одсьдлыі *Н.*—*odsiadły* падлыі *Н.*—(у палякаў **padły* ня ўжываецца)—падлы, впадлыі *Н.*—*wpadły*, запалы, упадлы, прападлы *Д.*—*przepadły* прапашчы, обридлыі *Н.*—*obrzydły* абрыдлы знаходзіцца ў сувязі з дзеясловам обридзизь *Н.*—*obrzydzieć* абрыдзець, выклікаць ад іншых людзей агіду да сябе.

Іменьняў назоўных з групаю *дл* у беларусаў значна больш, чым іменьняў прыметных. Прывядзем гэтыя іменьні назоўныя, а потым разгледзім, якога пахаджэння можа быць гэтая група ў тым ці іншым выпадку.

Абеца́дло *Н.*—*abecadło* азбука (у беларусаў *б* чамусьці мяккае).

Ба́відло *Н.*—*bawidło* цацка, забаўка.

Бы́дло *Н.*—*bydło* быдла, жывёла.

Кува́дло *Н.*—*kowadło* кавадла.

Мале́видло *Н.*—*malowidło* малюнак яскрава намаляваны, прыгожы твар.

П а д л а *Н. Д.*—*padło* падла (паміж польскім і беларускім словамі ёсьць розьніца ў родзе).

П о в и д л о *Н.*—*powidło* рас. „варенье“, сочыва, павідла.

П р о с ц и р а д л о (Карскі „Белорусы“, стар. 149)—прасьцірадла; польскае *prześcieradło*.

С к р ы д л о *Н.*—*skrzydło* птушынае крыло.

С т р а ш и д л о *Н. Д.*—і с т р а ш и д л а *Н.*—*straszydło* страшыдла, вычвара.

Ш м а р о в и д л о *Н.*—мазьніца, мазь для калёсаў, або чалавек які запляміў сябе, і які пляміць іншых сваім трыманьнем; польскае літаратурнае *smarowidło* мазь; у дыялектах ёсьць і *szmarowidło*.

У заходніх славян: палякаў, чэха-славакаў і лужычан мы бачым звычайна ўстаўку *dt* для абазначэньня галоўным чынам таго прадмету, які служыць прыладаю або сродкам якога-небудзь дзеяньня, напр. польскае *gadło, mydło, motowidło, szydło* „рало“ (плуг), мыла, матавіла, шыла. У іншых славян у словах, адпаведных гэтым выразам, мы знаходзім адно толькі *t* (альбо *l* сярэдняе мяккасьці).

Як растлумачыць гэтую розьніцу?

Некаторыя дасьледнікі ў заходня-славянскім *dto* хацелі бачыць тую праінда-эўрапейскую ўстаўку, якая ў грэкаў зьявілася ў відзе *thlo*=*thlō*, а ў старадаўніх лацінян у відзе *blo* і мела, трэба думаць, у сваім складзе праінда-эўрапейскі прыдыхальны гук *dh*, які у лацінян (у сярэдзіне слова перад *l*) перашоў у *b*, а ў грэкаў *dh* дало *th*.

З нашых слоў бавидло, кувадло, страшидло и шмаравидло па значэньні (прылада для дзеяньня) зусім падобны да тых слоў, якія павінны мець праіндаэўрапейскую ўстаўку *dhlo*; абецадло—азбука таксама падыходзіць, бо азначае мажлівасьць або сродак выўчэньня а, b, c і інш. літар.

П р о с ц и р а д л о—прасьцірадла, але ў стара-польскай мове *prześcieradło* абазначала ручнік, рушнік, рас. „утиральник“. Скрыдло—крыло; здавалася-б, добра тлумачыцца, як „тое, што закрывае бакі ў птушкі, а часам і яе птушанят“. Але польскае *skrzydło* і старадаўняе царкоўна-славянскае крило не дапушчаюць такой этымолёгіі. Дзеля гэтага расійскае крыло, магчыма, трэба разумець як вынік вельмі старадаўняга, цяпер ужо забытага асэнсаваньня (сэмасыялёгізацыі). Як відаць, дакладную і зусім правільную этымолёгію гэтага слова даць труднавата.

Б ы д л о (*bydło* тлумачыцца з дзеяслова *być*¹⁾, як сродак да жыцьця. У такім сэнсе ўжываецца і статок *Н.* (*statek*), г. зн. тое, на чым стаіць гаспадарка, у паўд. слав. до-быт-ъкъ. Наўрад ўсё-ткі слова *bydło* ня ўступала ў асоцыяцыю з словам *byk*, а мажліва, і з некаторымі гукапераймальнымі дзеясловамі, як *beszeć* бэкаць, рыкаць, раўці.

М а л е в и д л о—малюнак, ёсьць не прылада, а вынік маляваньня.

П о в и д л о ня можа быць дакладна растлумачана, як прылада або сродак, бо азначае, „варенье“, „сочыва“. Магчыма, ў народнай, людовай мэдыцыне гэтакія рэчы ўжываліся калі-небудзь. Польскае *powić* азначае „абрадзініцца“.

¹⁾ Гл. Бэрнэкера, *Slav. etymol. Wörterb.*

Слова п а́ д л а або польск р а d ł o, зразумела, ня ёсьць прылада і ня мае ўстаўкі dł—а ёсьць дзеяслоўная прымета прошлага часу, якая зрабілася назоўнікам; *d* прыналежыць да кораню, а *ł* да ўстаўкі.

Усе вышэйпералічаныя словы ўзяты беларусамі ад палякаў. Але дзеля таго, што большая частка іх досыць празрыста па сваім складзе і ясна па паходжэньні, то трэба думаць што беларус сузнае некаторую сувязь паміж устаўкаю і значэньнем прылады або спосабу. Ёсьць падстава думаць, што лёс злучэньняў *гл*, *гн* і *дл* у вельмі значнай ступені залежаў ад уплыву адных форм на другія. Гэткія словы, як *siodło*, *сedyлb, расійскае седлb, *miotła*, *мeтьлa расійскае мe тлa, дзе *d* і *t* не павінны былі выпадаць, маглі абаронным спосабам дзейнічаць і на іншыя словы прынамсі ў тых мовах, якія не асабліва імкнуліся да мілагучнасьці. Падобны ўплыў адных форм на другія трэба дапусьціць і ў дзеясловах на *—гнжти = *gnąti або *—гънжти = *gъnąti. Уласна, трэба думаць, што калі было *gъnąti, то з часам ъ выпаў і зьявілася *gn, якое і захавалася, калі-ж адразу было *gnąti без ъ, то *gn упрошчвалася ў адно *n*.

Ад узаемнага ўплыву тых і другіх форм атрымаліся ў розных мовах даволі рознастайныя вынікі.

8) З ь б е г з ы ч н ы х.

Асаблівасьцю заходня-славянскіх моў, пераважна польскае—зьяўляецца іх выдатная бязбоязнасьць у адносінах да груп зычных. Заходня-славянскія мовы ўпарта трымаюцца старасьвецкага закону аб праясьненьні глухіх толькі ў відзе кампэнсацыі за зьяменьне глухога ў суседнім складзе. Ніякіх запатрабаваньняў мілагучнасьці ў гэтых адносінах яны не прызнаюць.

У словах, запазычаных ад палякаў, беларуская мова прадстаўляе тую самую зьяву. Часамі і ў чыста беларускіх словах заўважаецца нешта падобнае (як мне здаецца—пад польскім уплывам, бо назіраюцца роўналежныя формы больш мілагучныя).

Д р в и ц ь *H.*—*drwić* падсьмяхацца, шуткаваць, т р в а ц ь *H.*—*trwać* трываць, прабываць, бытаваць, трымацца, быць ў карыстаньні (ёсьць і в ы т р в а ц ь *H.*—*wytrwać* вытрываць, вытрымаць), т к л и в ы й *H.*—*tkliwy* пачуцьцёвы, датклівы, хрсциць *H.*—*chrzcić* хрысьціць, ш к л о *H.*—*szkło* шкло, т щ і й *H.*—(польскае *czczy*, старадаўняе царкоўна-славянскае тьштии той, што не пад'еў, пусты—і шмат іншых слоў—маюць групы зычных, нязручныя для вымаўленьня. Трэба ўсё-ткі сказаць, што большая частка падобных слоў мае і інакшыя формы, з галосным гукам сярод зычных: дрывіць, трываць, хрысьціць і інш.

Часамі зручнасьць вымаўленьня дасягаецца іншым спосабам—выкідваецца адзін з зычных гукаў, звычайна—сярэдні. З я р к о *H.*—*ziarnko* р е м ё с н и к *H.*—*rzemieślnik*, к с ц и ц ь *H.*—к с т и т ь *D.*; у вышэйпаданым польскім *chrzcić*, гук *s* (калі будзем верыць правапісу) таксама выпаў, як у нас—*r*. У польскай мове ў слове *ziarnko*—літара *n*, а ў слове *rzemieślnik*—літара *l*—пішуцца, але таксама не вымаўляюцца. Гэткім-жа чынам і слова *jabłko* я б к о, *H.*—яблык, нават у палякаў мае *ł* толькі на пісьме, але не ў вымаўленьні.

9) Н а ц і с к.

У польскай мове націск аднамясцовы, на другім складзе ад канца слова. У ўсходніх славян амаль што ўсюды (за выключэньнем некато-

рых прыкарпацкіх гаворак) націск рознамясцовы. Беларуская мова ў шмат якіх словах мае націск на 2-ім складзе ад канца слова, хоць у іншых усходніх славян месца націску бывае ня там. Тлумачыцца гэта, як мне здаецца, польскім уплывам. Возьмем прыклады:

Б ъ л и з н а *Н.*—bielizna бялізна, ніжняя тонкая кашуля ды інш.; расійскае „белизна“—белы колер.

Д о с т а т ь ч н о *Н.*—dostatecznie — „досыць“ у сэнсе: „даволі добра даведзена“, „верагодна“, расійскае „достаточно“—даволі.

К р и в и з н а *Н.*—krzywizna крывізна; расійскае „кривизна“.

Л а к ђ м ы й *Н. Д.*—łakomy лакомы, які ўважае салодкія рэчы; расійскае „лакомый“—смачны.

М а к о в и ц а *Д.*—makowica макаўка; расійскае „маковица“ (ёсьць і „маковка“).

Р о д з и н а *Н.*—rodzina радня, сям'я; расійскае „рѳдина“ месца нараджэньня, радзіма.

С м ѣ ш к и *Н.*—śmieszki жарты, сьмешкі, забавы; расійскае „смешкѳ“.

Х в а л а *Н.*—chwala звычайна: „хвала“ (гэтак і ў расійцаў, гэтак было і ў агульна-славянскай мове).

Ш к а р л ў п а *Н.*—szkarłupa шалупка, шкарупка, у расійцаў „скорлупа“).

Ю х а *Н.*—jucha кроў, юха; расійскае „уха“—жыжка ад стравы, ў якой варылася рыба.

Шмат іншых слоў са зьменаю націску было прыведзена у нас вышэй па розных пытаннях.

Ёсьць цэлыя катэгорыі слоў, дзе асабліва часта мы знаходзім націск на другім складзе ад канца слова. Сюды трэба аднесьці: 1) назоўнікі на—ота: б ѣ д ђ т а *Н.*—biedota бедната, ўбоства і с л и з г ђ т а *Н.*—ślizgata; с у х ђ т ы *Н.*—suchoty—сухоты; г о л ђ т а *Н.*—galota, бедната і інш.; 2) прыметнікі на—овы *Н.*—овы, дзе націск на 2-м складзе ад канца слова бывае, праўда, ня ў большасьці выпадкаў, але досыць часта; ч е р е д ђ в ы й *Н.*—чарговы, ц у к р ђ в ы й *Н.*—цукровы, к р ы ш т а л ђ в ы й *Н.*—крышталёвы і шмат іншых; 3) у дзеяслоўных прыметах на—ны *Н.*—ны, дзе гэтая зьява ў беларусаў назіраецца ў значна большых разьмерах, чым у расійцаў: г а д а н ы й *Н.*—гаданы, гавораны; к а р а н ы й *Н.*—пакараны; п р о п у ш ђ н ы й *Н.*—выбачаны: с л ы х а н ы й *Н.*—чуваны, вядомы па чутках; с п о з н а н ы й *Н.*—пазнаны і шмат іншых.

Наагул ўсё-ткі трэба сказаць, што ў беларусаў няма ніводнай катэгорыі слоў, дзе-б польскі ўплыў сказаўся агульнай перастаноўкай націску. У некаторых выпадках, напрыклад, с ѣ м ы й ш ђ с т ы й, р ђ д н ы й няма падставы дапушчаць польскі ўплыў, бо ў палякаў мы бачым siódmy, szósty (што дало-б і ў беларусаў формы са сьцісканьнем, як у слове д з ю б а *Н.*—дзюба), а адпаведнае слову „родный“ значэньне знаходзім у польскім rodzony—родны; (rodny-ж абазначае—урадлівы). У ўкраінцаў рідни мае націск таксама на першым складзе. Гэткія зьявы, як націск на адным і тым самым гуку ва ўсіх трох родах адзіночнага ліку прошлага часу: а д д а ў, а д д а л а, а д д а л а і г. д., мы знаходзім і ў ўкраінцаў,—і тут лепш дапушчаць уплыў аналёгіі, чым польскі ўплыў, хоць, магчыма, і гэты апошні дапамагаў

замацаваньню данае рысы. Але гэта, зразумела, галіна морфолёгіі, а не лексыколёгіі.

Мы зрабілі, праўда, вельмі кароткі—агляд рыс іншаславянскай фонэтыкі ў тых беларускіх словах, якія былі запазычаны ад другіх славян, або пры дапамозе гэтых апошніх—у іншых народаў. Падобная праца, магчыма, мае некаторае чыста фактычнае значэньне.

Але што яна можа даць з прынцыповага погляду?

Мы заўважылі цэлы шэраг запазычанняў часамі з поўным, а часамі—з частковым захаваньнем чужое фонэтыкі, але гэта факт зусім звычайны ва ўсякай мове.

Трэба сказаць, што шмат якія іншаславянскія словы маюць у беларусаў свае ўсходня-славянскія дублеты, больш распаўсюджаныя, параўнальна з запазычанымі выразамі; напр., вораг, забараняць сустракаюцца часцей чым в раг Н. Д.—заброняць Н.—Такім чынам мы вельмі часта, нават у большасьці выпадкаў прыводзім толькі адзін з сынонімаў.

У кніжцы Буліча падабрана шмат фактаў, якія выяўляюць уплыў царкоўна-славянскае мовы на расійскую. Мы ня можам яшчэ зрабіць колькасны падлік усіх запазычанняў у беларускім слоўніку, таксама, як і падрахунак выключна толькі тых запазычанняў, якія зроблены беларусамі ў іншых славянскіх народаў. Справа ў тым, што ўсе факты без яскравай фонэтычнай іншаславянскай афарбоўкі мы ня прымалі пад увагу. Але ўсё-ткі і цяпер ужо відаць, што іншаславянская хваля, якая ўлілася ў беларускую мову, ва ўсякім выпадку колькасна суразмерна з аналёгічнаю хваляю, якая ўлілася ў расійскую мову.

Такім чынам—мы вылучылі беларускія словы з іншаславянскаю фонэтыкаю і выясьнілі, што, папершае, гэтых слоў ня надта шмат, а потым, яны не ўтвараюць асобных морфолёгічных катэгорыяў, а разьмяркованы раскідана па розных катэгорыях.

К. 13605

С. Некрашэвіч.

Мова кнігі Касьяна Рымляніна Ераміты:

„Ўстава^х манастыскі^х“.

Сярод рукапісаў Беларускага Дзяржаўнага Музею ў Менску най-больш цікавым зьяўляецца рукапіс XVII в. Касьяна Рымляніна. Поўная назва рукапісу гэтая: „книга преподобнаго ѿца нашего касіана римлянина ермита: ѱстава^х манастыскі^х. Книгъ дванацать“. Унізе прыпіска: „Начата писати воу бжѣжителномъ монастыры кѣтейскомъ; рокѣ ѿ нарожѣна сѣа бжого ахъма мѣа декавриа второго днѣа“. Такую-ж прыпіску аб даце знаходзім і у канцы кнігі: докочона бысть того рокѣ ахъмв мѣа іандаріа вѣ днѣа.

Рукапіс напісаны на двух гатунках паперы; адзін гатунак добры, другі трохі горшы. Разьмер кнігі іп 8. Вышыня старонкі тэксту 14 сант.; шырыня 11½ сант. З боку—палоска для ўваг у 1 сант. шырынёю; зьверху над тэкстам прыблізна такая-ж палоска для загалоўкаў. Нумарацыя ў рукапісу кірылаўская; цыфры ставяцца на скрыжаваньні верхняй і ніжняй палоскі толькі на адзін старонцы (правай). Усяго ў рукапісу 144 аркушы (288 стар.), якія заключаюць у сабе паасобныя сшыткі па 8 аркушаў (16 стар.). Берагі першых аркушаў трохі паабдзіраліся і падклеены паперай. Рукапіс апраўлены ў добрую скураную аправу з досыць цікавымі ўзорамі цісьнення на абодвух баках аправы (зверху). Пад скураной аправай знаходзяцца дрывяныя дошчачкі, да якіх прымацованы масянзовыя засьцежкі. На левай вокладчай старонцы з сярэдзіны маецца надпіс, па характары пісьма такі-ж, як і помніка: „старецъ пребывъ марецъ, смотри маю щобъ небывъ скоро враю“.

Рукапіс напісаны прыгожым скорпісам XVII в. Загалоўкі і першыя літары ўсюды напісаны цынобраю. Па характары пісьма відаць, што рукапіс перапісваўся двума перапішчыкамі. Першым перапішчыкам напісана значная частка рукапісу. На долю другога перапішчыка прыпадаюць старонкі: 66 (частка), 67, 97, 98, 104 (частка), 105—112, 113 (частка), 121 (частка), 122—124, 152, 153 і 231 (частка). Такім чынам другім перапішчыкам перапісана ўсяго каля 20 стар.

Разам з кнігай Касьяна Рымляніна апраўлены і другі рукапіс: Коляца и розмова дхонана сирѣ бсѣды прпбнаго мойсеа. Рукапіс няпоўны; абрываецца на 40 старонцы. Разьмер гэтага рукапісу такі-ж, як і першага. Перапісаны ён быў першым перапішчыкам і, як відаць, адначасна. Дзеля гэтага мы будзем разглядаць абодва гэтыя рукапісы, як адну кнігу, азначаючы нумарацыю другога рукапісу старонкамі 287—328.

Аб зьмесьце кнігі мы гаварыць ня будзем, хоць тут ня мала ёсьць цікавага матар'ялу з боку бытавога манастырскага жыцця, але гэта ўжо не ўваходзіць у нашы задачы.

к 13605